

ORD & SAG 6 (1986)

ISSN 0108-8025

Udgivet af
Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning
Aarhus Universitet

Redaktion: Viggo Sørensen
Sats og distribution: Merete Randel

Offset-fremstillet i 1500 eksemplarer
af Trøjborg-kompleksets reproafdeling.

2003 digitaliseret til netpublikation ved Kirsten Lyshøj

INDHOLD:

Forord	2
Niels Åge Nielsen (Mindeord)	3
Ove Rasmussen: Året der gik	7
Gudrun Jensen og Viggo Sørensen: Mellem Randers og Mariager fjerde	9
Ove Rasmussen: Det jæller om å læten sæ	18
Torben Arboe Andersen: Fra limfjord til vesterhav	25
Nina Grøftehaug og Viggo Sørensen: Pernentle, perneffen el. pimrinimsk?	39
Meddelerkort pr. december 1986	inderside af omslag

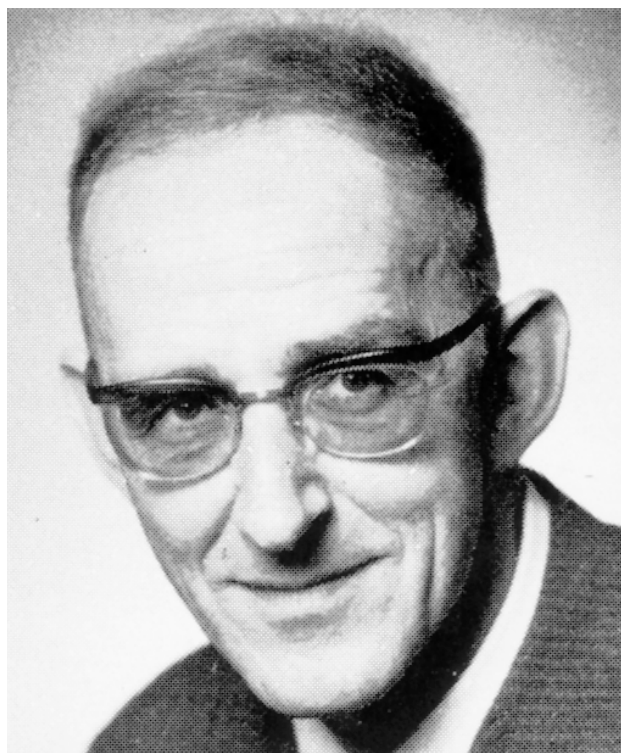
Forord

For sjette gang har vi den glæde at kunne udsende vort lille årsskrift til alle, der interesserer sig for eller direkte bidrager til instituttets og ordbogens virke.

Artiklerne i år er hovedsageligt skrevet af ordbogens faste medarbejdere. Dog vil læseren møde et par ny forfatternavne, nemlig Gudrun Jensen – meddeler til Jysk Ordbog gennem adskillige år – samt Nina Grøftehaug – ved bevilling fra arbejdsmarkeds-nævnet tilknyttet instituttet som videnskabelig medarbejder. Ad samme vej har vi som kontorfunktionær kunnet tilknytte Merete Randel, som med kort varsel har overtaget layoutet af dette hæfte.

Som det vil fremgå af efterfølgende beretning og mindeord, har 1986 været et år med både opmuntrende og sørgmodige oplevelser på arbejdspladsen. Meget tyder dog på, at ordbogsarbejdet er ved at komme i mere faste og sikrede rammer; så det er i en optimistisk stemning, vi denne gang takker for al modtagen hjælp og interesse – for til slut at ønske Dem en glædelig jul og et godt nytår.

Red.

Niels Åge Nielsen

25.6.1913 -16.1.1986

Niels Åge, som alle kaldte ham, var født i Vejle, men efter nogle år i Odense flyttede familien i 1923 til Århus, hvor Niels Åge blev boende resten af livet.

Han blev cand.mag. med dansk som hovedfag i 1942, men han havde allerede i 1935, kun to år inde i studiet, gjort sig bemærket ved at skrive en sprogvidenskabelig prisopgave "Substratteorien i historisk og kritisk belysning", som belønnedes med Rotary-prisen. Årene efter embedseksamen var på grund af krigen ikke befordrende for Niels Åges videnskabelige karriere; han engagerede sig tidligt i illegalt arbejde, blev leder af Frit Danmark i Midtjylland (1942) og var ved krigens slutning i modstandsbevægelsens Jyllands-ledelse; om disse år handler erindringsbogen "Mellem jyske modstandsfolk" 1941-1945 (1980).

Forbindelsen til Aarhus Universitet og sin lærer, professor Peter Skautrup, bevarede han imidlertid gennem disse urolige år, først som

medhjælper ved Skautrups arbejde med "Det danske sprogs historie" (1941-53) og fra 1945 tillige som undervisningsassistent. Efter nogle år (1946-49) som institutassistent ved Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning (IJSK) og universitetsadjunkt (1949-53) blev han ansat ved Statsbiblioteket i Århus og avancerede i 1961 til førstebibliotekar.

I 1966 vendte Niels Åge tilbage til universitetsverdenen, først som professor i nordiske sprog ved Odense Universitet og senere (1972) ved Aarhus Universitet som professor i nordiske sprog med særligt henblik på nydansk. Med ansættelsen som professor fik Niels Åge gunstigere vilkår for sin videnskabelige virksomhed og deltog samtidig engageret i opbygningen af faget ved det nystartede Odense Universitet. I årene efter 1966 falder størstedelen af hans videnskabelige produktion, til dels inden for nyere sprogvidenskabelige discipliner, men de mest originale bidrag har han dog nok ydet inden for runologien med til tider dristige tolkninger også af nyfundne indskrifter.

Men hovedemnet for denne lille mindeartikel skal være Niels Åges arbejde med de jyske dialekter. Dialektologien var han optaget af allerede under sin studietid, og da han i 1938-39 var på studieophold ved universitetet i Uppsala, stod han i nær forbindelse med dialektforskere ved Landsmålsarkivet i Uppsala og medbragte herfra megen inspiration, som senere kom arbejdet ved IJSK og Jysk Ordbog til gode. Således stiftede han her bekendtskab med svensk dialektgeografi, der byggede på et net af lokale meddelere; interviewteknik fik han kendskab til som deltager i en optegningsrejse til afsidesliggende sogne i Norrland – en rejse han ofte berettede om med stor begejstring.

Efter sin ansættelse som institutassistent påbegyndte han opbygningen af et jysk meddelernet, der fra en spæd start med 60-70 lokale hjælpere allerede i 1956 omfattede 520 meddelere (jfr. artiklen "Sådan startede det" i *Ord & Sag* 1982, side 7ff.) Med materiale fra spørge-listebesvarelser skrev han i årenes løb en række dialektgeografiske artikler; mest kendt af disse er nok afhandlingen "Ørentvistens jyske navne" i *Festskrift til Peter Skautrup* (1956). Et planlagt større dialektgeografisk arbejde om husdyrbetegnelser nåede han ikke at gennemføre, men en meget grundig spørgeliste om emnet blev udarbejdet og trykt i 1940 umiddelbart efter Sveriges-opholdet.

I første halvdel af 1950'erne redigerede han sammen med Hallfrid Christiansen "Norsk-dansk ordbog" (1955), og siden kom leksikografisk arbejde til at lægge beslag på mange af hans kræfter. Ikke mindst Jysk Ordbog.

Fra oprettelsen af Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning i 1932 havde grundlæggeren, Peter Skautrup, haft som mål at udarbejde en ordbog over de jyske dialekter; men mere konkrete planer om arbejdets gennemførelse synes først at foreligge i form af et 7 sider langt responsum fra Niels Åge i september 1952, og det danner i vid udstrækning grundlag for den ansøgning, der i 1953 resulterer i de første bevillinger til ordbogsarbejdet fra Statens almindelige Videnskabsfond. I sit responsum gør Niels Åge opmærksom på, "at det vil blive nødvendigt med arbejde ude i marken, med fornyet indsamling hos de dialekttalende personer ved direkte afhøring af dem"; han peger på de geografiske områder, hvor det er mest påtrængende at foretage optegnelser og anbefaler, at man bruger en forholdsvis simpel lydskrift, "da optegnelserne sker til brug for en ordbog, hvori man må sammenmelte stof af meget forskellig herkomst". Selv påtager han sig at optegne i Thy og på Mols; det sidste område får førsteprioritet, efter at han i 1954 konstaterer, at dialekten her nu kun tales genuint af den 87-årige Mine Sørensen, født i Dejret 1867. Med hende som hovedmeddeler foretager Niels Åge i årene frem til 1957 omfattende optegnelser og en række plade- og båndoptagelser. Omkring 70.000 sedler til ordbogssamlingen blev udbyttet af et arbejde, som var til glæde for både optegner og meddeler – i sit julekort julen 1953 takker Mine således "for mange morsomme timer, vi havde sammen", og i et brev til en kontaktmand i sognet skriver Niels Åge tilsvarende i februar 1954: "Mine er blevet bedre og bedre, hun er nu så sikker m.h.t. hvad der er dialekt og hvad ikke, og vi har virkelig haft det meget morsomt sammen, selv om jeg har krævet meget af hende". Smukt har han skildret deres samarbejde i sin bog "De jyske dialekter" (1959) side 28ff.

Heldigt var det, at Niels Åge var opmærksom på, at det endnu var muligt at optegne den med molbodialekten nærtbeslægtede Anholtdialekt. Sommeren 1956 besøgte han øen og hjembragte en fremragende båndoptagelse, der såvel sprogligt som kulturhistorisk er yderst inter-

essant. Også her kom han i sidste øjeblik: der var kun to dialekttalende tilbage på øen (født 1870 og 1876), og de døde kort tid efter. Store dele af båndoptagelsen nåede han at aflæse i lydskrift, og herfra er udskrevet godt 10.000 sedler.

Optegnelserne i Thy blev mindre omfattende end på Mols, men alligevel er der herfra udskrevet over 30.000 sedler til ordbogen, hovedsagelig fra Rær, Vigsø og Hansted. Af største betydning var det, at der etableredes et nært samarbejde med lærer Torsten Balle i Torsted, der efter instruktion af Niels Åge selvstændigt foretog optegnelser af sin egen dialekt og udarbejdede et kartotek på omkring 20.000 sedler.

Desværre lagde andre opgaver med årene beslag på hans kræfter, bl.a. udarbejdelsen af "Dansk etymologisk ordbog" (1966), der siden udkom i flere reviderede udgaver i serien af Gyldendals røde ordbøger. I 1973 opgav han sit medarbejderskab på Jysk Ordbog, hvor han kun nåede at redigere få spalter. Men forinden havde han engageret sig i et omfattende båndoptagelsesprojekt, der gennemførtes som et samarbejde mellem IJSK og Institut for Dansk Dialektforskning ved Københavns universitet; med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd blev der i årene 1972-1976 optaget bånd i flere hundrede sogne. På mange af disse optegnelser rejser deltog undertegnede sammen med Niels Åge og lærte ham at kende som en fremragende interviewer, der med sit muntre og ligefremme væsen hurtigt vandt meddelernes fortrolighed og holdt dem i ånde i timevis.

Livet igennem var Niels Åge i besiddelse af en usædvanlig høj arbejdsmoral; når han havde flere arbejdsopgaver løbende parallelt, blev døgnet opdelt i afsnit, og hver opgave fik sine faste daglige timer. Alligevel – eller måske netop derfor – kunne han altid afse tid til hjælp. Mangen studerende har i årenes løb i hans dagligstue hentet trøst og opmuntring til at fortsætte studierne. Og mange kan som Mine sige tak for morsomme timer sammen med Niels Åge, der elskede at fortælle en god historie.

Ove Rasmussen.

Ove Rasmussen:

Året, der gik

– beretning fra institut og ordbog.

Sidste års beretning sluttede med at udtrykke håbet om, at ordbogsarbejdet måtte komme i fastere rammer ved bevillinger over finansloven. Dette års beretning kan derfor passende indledes med den glædelige nyhed, at der fra 1. januar 1987 på universitetsbudgettet er afsat to nye stillinger for videnskabelige medarbejdere ved vort institut. Den ene stilling er bevilget til arbejdet med Jysk Ordbog, medens den anden er bevilget med sigte på at styrke formidlingen af resultaterne fra det allerede indsamlede materiale, hvilket selvsagt også vil være af betydning for ordbogsarbejdet – og omvendt vil ordbogsarbejdet ofte lede redaktørerne ind på emner, der frister til en anden form for formidling end ordbogsartiklen; i de foregående numre af Ord & Sag er der givet flere eksempler herpå.

Fra 1987 vil der derefter være ansat 3 videnskabelige medarbejdere ved instituttet. Desværre lykkedes det ikke samtidig at få udvidet instituttets halve sekretærstilling; en hensigtsmæssig udnyttelse af den videnskabelige arbejdskraft forudsætter imidlertid en øget ikke-videnskabelig bemanding, der kan tage sig af en første redaktionel tilrettelæggelse af det omfattende redaktionsmateriale og foretage en “råudskrift” af spørgelistebeviser. Vi må derfor fortsat arbejde på, at der bevilges endnu en sekretærstilling og indtil da søge fondsbevillinger etc. til supplerung af den eksisterende halve sekretærstilling.

Arbejdet med Jysk Ordbog er ført videre ved støtte fra en række fonde etc., jfr. nedenfor. Redaktionsarbejdet er nu i ret fast gænge, men hæmmes i nogen grad af, at redaktørerne parallelt med redaktionen må gennemgå det værdifulde spørgelistemateriale, hvilket ofte kan være

tidskrævende, hvis der ikke er foretaget en første udskrift på forhånd; vi har derfor forsøgsvis ansat to studentermedhjælpere, som har til opgave at gøre dette materiale så let tilgængeligt som muligt for redaktionen.

Redaktionsmanuskriptet renskrives af sekretæren på en maskine med et særligt fremstillet kuglehoved indeholdende de nødvendige lydtegn etc. Processen er ganske kompliceret (og det samme gælder efterfølgende korrekturrettelser), idet der under skrivningen til stadighed må skiftes mellem dette kuglehoved og et kuglehoved med almindelige tegn. Under bogstav B foreligger der nu ca. 650 sider tryklart manuskript (svarende til ca. 400 trykte spalter).

Som indeks til instituttets bibliotek med referencer til såvel monografier som tidsskrifter er der ved hjælp af en langtidsledig kandidat udarbejdet et emneregister og et topografisk register. Ved hjælp af det første kan redaktørerne herefter hurtigt orientere sig om, hvor der kan hentes realoplysninger om et givet emne (som fiskeri, mad, pottemageri, tørvegravning etc.), medens det topografiske register gør det let at konstatere, om vi på instituttet har litteratur vedr. et bestemt geografisk område.

Arbejdet med ordlisten (omtalt i Ord & Sag 3 side 8ff.) er ført videre. På grund af langvarig sygdom er projektet blevet en del forsinket, selv om vi også i år har haft god støtte af langtidsledige.

Med bevilling fra Statens humanistiske Forskningsråd har instituttet udgivet Arne Espegaard: "Vendsysselsk Ordbog V. Supplementsbind". Hele oplaget på 200 eksemplarer er tilsendt interesserede institutioner og enkeltpersoner, men bindet vil blive genoptrykt af et vendsysselsk forlag og kan i det nye år købes hos boghandlerne.

Instituttet og ordbogen vil gerne takke alle meddelere og andre, der i 1986 har ydet os hjælp. Sidst, men ikke mindst, skal vi takke for nedenstående bevillinger:

Statens humanistiske Forskningsråd. Kr. 245.000 til udarbejdelse af
ordliste etc.
Undervisningsministeriet, tipsmidlerne. Kr. 150.000 til redaktørløn.
Ministeriet for kulturelle anliggender. Kr. 150.000 til redaktørløn.
Arbejdsmarkedsnævnet for Århus amt. Kr. 159.815 til medhjælp.
Aarhus Universitets Forskningsfond. Kr 34.900 til sekretærhjælp.

Gudrun Jensen og Viggo Sørensen:

Mellem Randers og Mariager fjarde

Herude i nordøst, klemte inde mellem Himmerland og Djursland, ligger halvparten af det gamle Ommersyssel. Den halvpart, der skiller sig klarst ud fra naboejendene i dialektal henseende, og også den halvpart, hvor dialekten har holdt sig længst op imod vor tid.

N.P. Bjerregaard har på egnens dialekt skildret livet, som det i århundredets start udspillede sig i landsby- og gårdmiljøet. “Sæd og skik i Ommersyssel” (1919) og “Årets arbejde i Ommersyssel” (1959) er sagligt set fremragende værker; men lydskriften skæmmes af i hvert fald én alvorlig misforståelse, som gennem tiden må have givet læserne et noget skævt billede af dialekten.¹

Dette forhold vil vi gerne råde bod på med nedenstående tekstprøve, lydskrevet af Jysk Ordbogs mangeårige meddeler for Øster Tørslev sogn, lærer Gudrun Jensen. På modstående side af dialektteksten har vi placeret hendes egen oversættelse af denne til rigsmål.

Artiklen rundes af med en kort karakteristik af dialekten i det østlige Ommersyssel. Hovedvægten er lagt på træk, der er mere eller mindre særegne for egnen, og som udmærker dialekten over for de øvrige jyske dialekter, som vi har sat os for efterhånden at præsentere i Ord & Sag.²

Fastalaw'n po 'lan'at i 'trådærn.

(Af Gudrun Jensen)

1   *Da 'a fastalaw'n₁søndæ i 'o:r wæ 'hjæm: i 'Töræn, 'åp-*
 2   *l₁löwæð a, at 'dreñæn i'no 'go:r fra 'hjæm' te 'hjæm' å*
 3   *'søñær ðæn 'gamæl fastalaw'n₁sañ'.*
 4   *'De ført 'mæ sæ, at a fæk 'løst 'te: ə fə'tæl åm fastæ-*
 5   *'law'n, da 'a wæ 'bå:n. A 'ved' 'it, hwa al'men'læ 'skekæn*
 6   *'ær, hæj 'war, mæn mo'ski'ə ka ðæ 'hi'ær gi 'an₁leð'næn*
 7   *'te, at 'ajær læ 'hø:r 'fra sæ.*
 8   *Di 'si:st 'u:qær 'enæn fastelaw'n 'ste:q 'spæneñæn:*
 9   *'Hwæm' sku 'de 'o:r wæ 'koñ, 'pren's, kāmæn'dø:r? De wæ*
 10   *'ål₁ti'ær 'dreñæ 'fra ðæn 'elst 'o:r₁gån', dæ 'haj di 'höw'*
 11   *'titlær. Dæ sku 'åsæ 'vælgæs 'tow' 'fa'næ₁bæræræ å 'tow'*
 12   *'tjæ:næræ. 'Restæn o 'dreñeñ wæ 'me:ni.*
 13   *'Koñæn haj 'mörk 'bowsær 'po:, å dæ wæ søjð 'gul₁bo:n*
 14   *'po: 'ni'æ o 'si:sæ'mæn. 'ðw'ær 'jakæn 'bo:r han fastæ-*
 15   *'law'ns₁töw'æð, dæ bæ'stoð' 'o æð 'rø: 'talli₁stek å æð*
 16   *'hwið' 'skrå₁bo:n 'öw'æ 'hwæ 'skolær. Fra 'skolærn hen ðær*
 17   *'rø: 'selkæ₁bo:n. Di 'hwi:ð 'skrå₁bo:n wæ 'pøntæð mæ 'blan₁k-*
 18   *pust 'møntær, medal'jon'ær, 'kiæðær, å 'hwa ð'an 'hæjs*
 19   *'haj o 'glem'ær, å 'så wa i 'kantæð mæ 'gul₁bo:n.*
 20   *'Pren'sæns 'håw't₁stek wæ 'blo:, 'selkæ₁bo:næn fra 'sko-*
 21   *læræn wæ 'blo:, 'stri:væræn po 'bowsæræn å 'kant₁bo:n wæ*
 22   *'söl₁bo:n.*
 23   *Kāmæn'dø:ræn haj 'suæt 'bowsær mæ 'tow' 'hwi:ð 'stri:vær*
 24   *'ni'æ o 'uð'æ₁sæ'mæn.*
 25   *'Restæn o 'flåkæn haj 'rø: 'tali₁stæk å 'pøntæð 'skrå-*
 26   *bo:n 'öw'æ ðæn 'jæn: 'skolær.*
 27   *'Ål: haj 'blo: 'skrå₁lu'ær mæ 'hwi:ð 'stri:vær.*
 28   *'Ti:læ 'søndæ 'muæn 'startæð 'tu:ræn. De wæ æn 'dröw'*
 29   *å 'tit 'kol' 'om₁gån'.*
 30   *Di 'tow' 'tjæ:næræ 'lø:v te 'hwæ 'hu:s å 'spuær 'fålk,*
 31   *åm fastalaw'ns₁dreñæn mæt 'kām å 'søñ. De wæ 'ves 'møj'*
 32   *'sjælæn, dæ blöw så 'næj'. Di 'flest 'stæjær 'stoð' 'dreñen*
 33   *'uðæn₁få å 'sañ', mæn 'nowæn bø ðæm 'en', så di ku 'fo: æn*
 34   *mufæl 'war'm. Ætæ di 'tow' 'fø:st 'værs o 'sañ'æn fæk 'dreñ-*
 35   *en 'pæñ. Tit wa ðær 'åsæ stælt 'ka:q å 'saftæ₁wan' 'fræm'*
 36   *'te ð'æm.*

Fastelavn på landet i trediveerne.

(Oversættelse ved Gudrun Jensen; med understregning markeres ord og udtryk, hvis udtale eller betydning synes påvirket af rigsmålet; jf. også den afsluttende fastelavnssang på rigsdansk.)

Da jeg fastelavnssøndag i år var hjemme i Tørring, oplevede jeg, at drengene endnu går fra hjem til hjem og synger den gamle fastelavnssang.

Det førte med sig, at jeg fik lyst til at fortælle om fastelavn, da jeg var barn. Jeg ved ikke, hvor almindelig skikken er – eller var, men måske kan det her give anledning til, at andre lader høre fra sig.

De sidste uger inden fastelavn steg spændingen: Hvem skulle det år være konge, prins, kommandør? Det var altid drenge fra den ældste årgang, der havde de høje titler. Der skulle også vælges to fanebærere og to tjenere. Resten af drengene var menige.

Kongen havde mørke bukser på, og der var syet guldbånd på ned ad sidesømmene. Over jakken bar han fastelavnstøjet, der bestod af et rødt taljestykke og et hvidt skråbånd over hver skulder. Fra skulderen hang der røde silkebånd. De hvide skråbånd var pyntet med blankpudsede mønter, medaljoner, kæder, og hvad man ellers havde af “glimmer”, og så var de kantet med guldbånd.

Prinsens hoftestykke var blå, silkebåndene fra skulderen var blå, striberne på bukserne og kantebånd var sølvbånd.

Kommandøren havde sorte bukser med to hvide striber ned ad ydersømmene.

Resten af flokken havde rødt taljestykke og pyntet skråbånd over den ene skulder.

Alle havde blå skråhuer med hvide striber.

Tidlig søndag morgen startede turen. Det var en drøj og ofte kold omgang.

De to tjenere løb til hvert hus og spurgte folk, om fastelavnsdrene måtte komme og synge. Det var vist meget sjældent, der blev sagt nej. De fleste steder stod drengene udenfor og sang, men nogle bød dem ind, så de kunne få en mundfuld varme. Efter de to første vers af fastelavnssangen fik drengene penge. Tit var der også stillet kage og saftvand frem til dem.

37 *De wə ən flåk 'træt sol'da:tər, də 'sist po 'daw'ən*
 38 *ven 'hjæm' te 'lans|böj'ən. 'Så gik di 'öw'ə te 'kø,man'ən,*
 39 *dæ 'hjal'p dæm 'mæ: å tæl 'pæŋən 'åp å fə'diəl dem 'li:qələ*
 40 *i'mel' 'dreŋən. Æn 'di'əl o 'pæŋən blöw 'om,sat 'mæ ð'ə*
 41 *'sa'm te 'slek. 'De wə 'it 'hwæð'əs,kåst fə 'bön' 'dæn'gån'.*
 42 *Så 'wa ð'ər moski 'ti' 'te: əð pa timərs 'hwi:l, 'enən*
 43 *fastə'law'ns|bal't bæ'gønt i 'sa:lən. Dæ blöw 'dån'st ət*
 44 *pa 'ti:mər, å 'no wə 'åså 'manə fə'el'ər møt 'åp fə å 'si:*
 45 *'po djər 'bön'. 'No wa ðər 'spænəŋ i'jæn: 'Hwæm' blöw 'drå-*
 46 *nəŋ, pren'sæsə å så 'viðərə.*
 47 *'Koŋən 'haj' əð 'rø: 'selkə|bo:n, 'pren'sən əð 'blo:.*
 48 *De wə 'no 'tjæ'nərn's 'åp,gaw: å |by: di 'tow' 'piqər 'åp,*
 49 *såm 'koŋən å 'pren'sən haj 'u:|sit sə, å ben 'selkə|bo:nt*
 50 *'åm djə 'hån,lej. 'Tjæ'nərn 'dånst ən 'om,gån' mæ 'piqərn*
 51 *å 'awlə|vi'ərð dæm 'så te 'koŋ' å 'pren's, dæ dånst 'u:ð*
 52 *'mæ ð'am.*
 53 *'Ætə 'dæn' 'dån's wa ðən 'stöst 'spænəŋ 'u:|lø:st, mæn*
 54 *dæ 'maŋəlt i'no, at di 'ajə 'dreŋə sku |by: 'dje 'da:mər*
 55 *'åp. 'Nå:r 'de wə 'skeð', mar,siərð 'hiələ 'flåkən 'u:d*
 56 *'i ð'ən 'betə 'sa:l, 'huə dæ wə dækəð 'åp mæ 'ka:q å 'so:ða-*
 57 *'wan'. 'Dæn 'awtən war əð 'dreŋən, dæ bæ'tal'.*
 58 *'Skualən i 'Törəŋ hæ wot 'ni'ə|lå: i 'manə 'o:r, 'sa:lən*
 59 *æ blöwən te 'mø:bəlfə|brek, å 'kø,man'ən 'æ ð'ər 'hæj' it*
 60 *'miər, mæn dæ 'ær alså i'no əð 'læw'n 'o ð'ən 'gaməl fastə-*
 61 *'law'ns|skek.*

Fastelavnssang.

Vi fastelavn velkommen byder,
 derfor vi nu så pynted' er,
 den hele ungdom sig nu fryder,
 og glæden flammer i enhver.

Vor simple sang i dag modtag
 med glæde og med velbehag.

Vi sjunger højt for kongens ære
 og for den tapre landsoldat,
 thi han geværet haver båret

og ærligt stridt for Danmarks sag.
 Hurra, hurra vort fødeland,
 hvor kongen lever og holder stand.

Vi takker Dem for Deres gave,
 som De med glæde gav til os.
 Gid Herren altid er til stede
 og til stedse styrer Deres gods.
 Gid velstand, fryd og flor
 må blomstre for Dem år for år.

Det var en flok trætte soldater, der sidst på eftermiddagen vendte hjem til landsbyen. Så gik de over til købmanden, der hjalp dem med at tælle pengene op og fordele dem ligeligt mellem drengene. En del af pengene blev omsat med det samme til slik. Det var ikke hverdagskost for børn dengang.

Så var der måske tid til et par timers hvile, inden fastelavnsballet begyndte i salen (i forsamlingshuset). Der blev danset et par timer, og nu var også mange forældre mødt op for at se på deres børn. Nu var der igen spænding: Hvem blev dronning, prinsesse osv.?

Kongen havde et rødt silkebånd, prinsen et blåt. Det var nu tjenernes opgave at byde de to piger op, som kongen og prinsen havde udset sig, og binde silkebåndet om deres håndled. Tjenerne dansede en omgang med pigerne og overgav dem så til konge og prins, der dansede ud med dem.

Efter den dans var den største spænding udløst, men der manglede endnu, at de øvrige drenge skulle byde deres damer op. Når det var sket, marcherede hele flokken ud i den lille sal, hvor der var dækket op med kage og sodavand. Den aften var det drengene, der betalte.

Skolen i Tørring har været nedlagt i mange år, salen er blevet til møbelfabrik, og købmanden er der heller ikke mere, men der er altså endnu et levn af den gamle fastelavnsskik.

Den, som i aften vil se på vor dans og spil,
velkommen er.

Hurra, vi må af sted, følg med vort fanefjed.

Hurra, af sted, af sted, hurra, farvel.

Kommandøren: Længe leve landets konge!

Længe leve hele familien!

Og så det lange!

Drengenes fastelavnsopdrag er i øvrigt en tradition, der hører hjemme alene i det østjyske område mellem Mariager og Horsens fjorde. Det oplyser Arne Gammelgaard i artiklen "Med liden forandring" (i tidsskriftet Folk og Kultur, årgang 1985, s. 39-57). Her gives en sammenfattende fremstilling af skikken og dens variationer, som også dækker forholdene på Gudrun Jensens hjemegn; dog synes Arne Gammelgaard ikke at kende den fastelavnssang, Gudrun Jensen har aftrykt til slut.

Fastelavnssoldater fra Albæk sogn (ved Randers fjord).
Fotografiet er taget ca. 1920.

Kort karakteristik af dialekten i det østlige Ommersyssel.

(Af Viggo Sørensen)

På grundlag af ovenstående tekstprøve kan der fremhæves en række karakteristiske træk ved dialekten. Tallene i parentes henviser til tekstprøvens linietæller.

1. Lydlængde. De fleste af nabodialekterne (f.eks. østligt himmerlandsk og midtjysk) har opgivet de lange medlyde, så det f.eks. hedder *ål* = alle og *daw* = dage. Men i østligt ommersysselsk er længden bevaret i sådanne ord (svarende til tostavellesord i rigsmålet): 'ål·₁ti·_{ør}

(10), *'haj* (10), *bə'stoð* (15), *'jæn* (26) – ligesom den er det i djurslandsmålene. At medlydslængden så ikke viser sig ved bestemte medlydsforbindelser eller i svagtryk, og at den smelter sammen med en følgende tryksvag selvlyd, er en anden sag: *elst* (10), *haj* (25), *kåm å* (31). N.P. Bjerregaards uheldige notationspraksis (jf. note 1) fik os i mange år til at tro, at medlydslængden ligesom i vendsysselsk kunne være (delvis) erstattet af selvlydslængde.

2. Rigsmålsnært lyd- og bøjningssystem. Fra gammel tid har det heddet sig, at folk i Randersegnen talte mindre egnsbestemt end de øvrige jyder. Hvor overfladisk denne opfattelse end er, rummer den et gran af sandhed, nemlig at de stedlige dialekters lyd- og bøjningssystem er næsten det samme som rigsmålets.

Bortset fra de fælles nørrejske diftonger *ia*, *ya* og *ua* (svarende til rigsmålets *e*·, *ø*· og *o*·) er det rigsmålets selvlyde, man træffer i teksten ovenfor – om end lidt anderledes fordelt, og med klart mere lukket udtale af kort *o* og *å* i ord som *skolar* (16) og *ål*· (21). Hvad angår medlydene, så er Randersegnens dialekter de eneste – sammen med djurslandsmålene – hvor de gamle j-holdige n'er og l'er er forsvundet endnu tidligere end i rigsmålet³: Det hedder *-man'ən* (38) og *fə'tæl*· (4),

Fastelavnsoptøget modtages. Fra Dalbyover sogn (et nabosogn til Øster Tørslev) ca. 1960.

hvor ellers jyder i almindelighed siger *manʻ* (el. *mānʻ*) og *fo¹tæjʻ*. Samtidig har man i et bælte fra Sydhimmerland og ud på Djurs bevaret “blødt d”: *hwiðʻ* (16), *pøntəð* (17) – i modsætning til de fleste andre jyske dialekters svind el. -j, -r mv. (*hwiʻj*, *pøntər* etc.) Læg endelig her til, at Randersegnens dialekter (med østligt ommersysselsk) slutter sig til de mellem- og sydjyske mål, som kun bruger *w* foran nogle selvlyde (eller i forbindelserne *hv-*, *sv-*, *tv-* mv.), men ellers *v*: *-wanʻ* (35), *hwi¹l* (42), *ves* (31). Faktisk er (ved siden af *w*) kun det “hørlige” *h* i forbindelserne *hv-* og *hj-* en iørefaldende jyskhed over for rigsmålets medlydsystem.

I henseende til bøjning har dialekten i det østlige Ommersyssel ligesom rigsmålet efterhængt kendeord og skelner mellem fælleskøn og intetkøn (hvorimod de gamle djurslandsmål havde 3 køn ligesom ømålene): *lanʻət* (i overskriften), *¹kø¹manʻən* (38). Blot bøjes tillægsord ikke med -t, selv om de lægger sig til et navneord i intetkøn: *bloʻ* (hoftestykke) (20), *røʻ* (taljestykke) (25).

3. Kraftig reduktion af tryksvage stavelser. Som det ses af tekstprøven, udtales de tryksvage forstavelser *be-* og *for-* med samme slørede ə-lyd, som kendes f.eks. fra slutlyden i rigsmålets tostavellesord (fiske, lille osv.): *bə¹stoðʻ* (15), *fə¹elʻər* (44). En lignende svækkelse ser man i endelser som -ing (*spænən* 45), tryksvage efterled (*mufəl* 34, *hwæðʻəs* 41), såkaldte enkliseforbindelser (*¹te ðʻəm* 36, *¹i ðʻən* 56) samt i tryksvage ord som *wə* (9, jfr. *¹war* 6) og *ðən* (3). I sidstnævnte tilfælde kan svækkelsen endog gå så vidt, at et indledende d- helt falder bort: *¹sə wa i* (19, = de) – en udvikling, som dog først er slået radikalt igennem i egnen umiddelbart syd for Randers fjord.⁴

4. Stød i biord og forholdsord som forled. Stødforholdene i østligt ommersysselsk er stort set som i andre østjyske dialekter: Samme ordtyper som i rigsmålet har stød, bortset fra enstavelsesord på stemt + ustemt medlyd (*fålk* (30); tilsyneladende modbeviser som *prenʻs* (9) og *hjalʻp* (39) skyldes rigsmålspåvirkning). Men en helt særegen forekomst af stød finder man i forleddet af sammensætninger, når dette er et biord: *¹uðʻə¹sæ·mən* (24), *¹uʻ¹løʻst* (53). Også forholdsord kan få stød som forled, selvom teksten ikke tyder på det: *¹om¹sat* (40). Fænomenet kendes ellers kun fra Randers-Århus-egnen og fra Samsø.⁵

5. Ordforråd mm. Dialektale særgloser finder man ikke mange af i tekstprøven, formentlig på grund af emnet. ¹*Håw't₁stek* (20) og ¹*tali₁stek* (25) er vel blot spontane sammensætninger i mangel af rigsmålets *skærf*. Men hvad angår de fællesdanske gloser, viser teksten en række træk, der er karakteristiske for det mellemste østjysk: Det hedder *it* (5, = ikke), *hwæ* (16, med kort selvlyd, = hver), og med længde i stedet for stød hedder det *stoð*· (32, jf. *bə¹stoð*· 15), *bo·r* (14, = bar) – for blot at nævne de mest markante eksempler.

Noter:

- ¹ Af uforståelige grunde noterer Bjerregaard lang selvlyd i ordtyper, hvor han udtaler lang medlyd – eller ingen lydlængde overhovedet. Hans udtale kendes fra gramfonpladeoptagelser fra 1937 og 1951, hvor han læser op af “Sæd og skik” F.eks. skriver han s. 45, at han vil få¹*tæl nå·ð om, hu·ðæn dre·nen slå·ws i gaməl da·w*, men i hans oplæsning vil han få¹*tel¹ nå·ð¹ om¹,¹ huðæn¹ dre·nen¹ slå·ws i¹ gaməl¹ daw¹*. Siden synes Bjerregård at være blevet (i det mindste delvis) opmærksom på sin notationsfejl. For i forordet til den posthumt udgivne “Årets arbejde ...” gør udgiveren Peter Skautrup opmærksom på, at manuskriptet var fuldt af rettelser fra selvlyds- til medlyds-længde. Desværre har Skautrup så rettet tilbage igen, “således at enheden i de to arbejder – dvs. “Sæd og skik ...” og “Årets arbejde ...” – skulle være opretholdt” (sic!). N.Å. Nielsen genoptrykker siden et afsnit af “Sæd og skik ...” som sprogrprøve i “De jyske dialekter” (1959) uden at kommentere længdeangivelserne – skønt de strider iøjnefaldende med længdeforholdene i den efterfølgende ommersysselske tekstprøve, som N.Å. Nielsen selv har lydskrevet efter en båndoptagelse.
- ² Artikelserien startede i *Ord & Sag* 1984 med Bent Jul Nielsens “*Signalement af vendelbomålet*” og blev fortsat året efter med Anders Fisker og Viggo Sørensen: “*Dialekten i Øster Han herred*”. Andetsteds i dette årsskrift karakteriserer Torben Arboe Andersen de nordvestjyske dialekter (i Thy og på Mors). Vi hører gerne fra meddelere, som kender lidt til lydskrift, og som kunne tænke sig at fortsætte artikelserien (evt. i samarbejde med en af Jysk Ordbogs redaktører).
- ³ Sådan må man fortolke Henrich Gerners bemærkning i “*Epitome philologiæ Danicæ*” (1690) s. 31: at “de omkring ved Randers lesper ... oc baade skriver oc staver uret, ut (= f.eks.) Kanne p. (= istf.) Kande” etc. – givet som eksempel på, at dialekterne ikke altid er “ret oc zirlig Danske”.
- ⁴ I et bælte øst for Randers-Århus-vejen hedder det f.eks. ¹*te' æ* (= til dig) og ¹*si' u* (= ser du). Jf. Valdemar Bennike og Marius Kristensen: *Kort over de danske folkemål* (1898-1912) s. 94 (og kort nr. 48).
- ⁵ Jf. Ella Jensen: *Houlbjergmålet* (1944) s. 26; sa.: *Nordsamsisk* (1959) s. 34.

Ove Rasmussen:

Det jæller om å læten sæ

*A starter tille måen, egen soel hår lyssent i øst,
reskaber å gåen er stywnt i nættens frøst,
så står a uk å havnen å rigger piben te,
det jæller om å læten sæ å kom åstæ.*

(Jeg starter tidlig morgen, inden solen har lysnet i øst,
redskaber og garn er stivnet i nattens frost,
så står jeg ud af havnen og rigger piben til,
det gælder om at letne (dvs. lette) sig og komme af sted).

*Niels Hausgaard: Jollefisker-sang
(fra pladen Til Ane).*

Det er ikke kun ordenes lydform (*ejen, frøst, uk, jæller* osv.), der henfører sproget i ovenstående citat til Nordjylland, nærmere betegnet Vendsyssel. Også en bøjningsform som *soel* (= *solen*) viser den vej. Endelig vil nok en og anden læser have samme fornemmelse over for glosen *letne*, og det er berettigelsen af denne fornemmelse, som er emnet for de følgende betragtninger.

Når rigsmålstalende næppe vil være i tvivl om betydningen af Hausgaards *læten*, selv om ordet er fremmed for rigsmålet, skyldes det først og fremmest, at afledte udsagnsord på *-ne* er velkendte – men dernæst også, at mange bruger ordpar som *tætte* og *tætne* (begge afledt af *tæt*) i flæng. Så må det fremmedartede *letne* vel også være en variant til *lette* (afledt af *let*), og den antagelse bekræftes jo af sangens øvrige tekst.

Sådanne helt synonyme ordpar optræder ganske vist kun sjældent i et sprog, og i vendelbo-dialekten er *lette* da også iflg. Arne Espegaards Vendsysselsk Ordbog et nyt ord “og endnu næppe så alm. som *letne*”. Almindeligvis er der da også til de afledninger, hvormed man danner ny udsagnsord, knyttet et eller andet modificerende betydningsindhold. F.eks. kan man ved hjælp af afledningsendelsen *-se* lagt til ord som *nippe, nappe, flakke* mv. danne *nipse, napse, flakse*, hvor endelsen angiver, at handlingen udføres med små hurtige bevægelser. Ved *-re* lagt til ord som *bæve, blade* dannes *bævre, bladre*, hvor endelsen angiver, at bevægelsen gentages (måske lidt hurtigere og mere intenst).

Også til afledningselementet *-ne* er der oprindeligt knyttet et særligt betydningsindhold. I de ældste dannelser angiver afledningen, at en proces indledes, at en overgang til en tilstand påbegyndes: *vågne* = “blive vågen”, *hårdne* (nu under indflydelse af *hærde: hærde*) = “blive hård” etc. Derfor kalder man inden for sprogvidenskaben disse udsagnsord for *inkoativer* (af latin *incohatus* = kun påbegyndt, ufuldendt).

En stor gruppe inkoativer er antagelig dannet ud fra stærktbøjede udsagnsords tillægsmåde udlydende på *-en*¹; af *drukken* (tillægsmåde til *drikke*) dannes således *drukne*, der altså egentlig betyder “blive drukken”, af *reven* (tillægsmåde til *rive*) dannes *revne*, egentlig med betydningen “blive revet”.

Formentlig er denne type tidligt blevet udvidet med en anden gruppe inkoativer, afledt af tillægsord, der ligesom tillægsmåden endte på

-en; til *vissen* dannes således *visne*, til *muggen*: *mugne* osv. Herfra udvides så inkoativdannelsernes område væsentligt, idet der nu dannes afledninger til tillægsord også af andre typer: til *mørk*, *stiv*, *syg*, *blå* etc. dannes *mørkne*, *stivne*, *sygne*, *blåne* etc. Endelig kan der i nyere tid også dannes afledninger til navneord, omend denne type er ret sjælden; af *ild*, *is*, *muld* dannes således *ildne*, *isne*, *muldne*.

I enkelte ord er *-ne* omdannet til *-me*; det gælder *svulme* (tidligere også *svulne*, afledt af *svullen*), *rødme* (tidligere også *rødne*, afledt af tillægsordet *rød*) og *falme* (tidligere også *falne*, afledt af et tillægsord svarende til oldislandsk *fǫlr* = bleg).

Det er karakteristisk for det ældste lag af inkoativerne, at der normalt ikke kunne knyttes et genstandsled til dem, og det gælder fortsat for mange; sætningen *jeg kan ikke vågne ham* akcepteres således ikke på dansk, hvor betydningen "gøre vågen" dækkes af det tilsvarende ikke-inkoative udsagnsord *vække*, så at den korrekte sætning bliver *jeg kan ikke vække ham*. I slutningen af 1500-tallet² viser der sig herhjemme eksempler på, at der kan knyttes genstandsled til nogle inkoativer, hvilket senere bliver almindeligt for mange af afledningerne: *blåne* kan således anvendes dels uden genstandsled (f.eks. *himlen blåner* = bliver blå), dels med genstandsled (f.eks. *hun blåner tøjet* = giver det et blåligt skær). Det samme gælder udsagnsord som *drukne*, *løsne*, *modne*, *sagtn*.

I rigsmålet er inkoativerne ret talrige. Ved hjælp af en retrograd ordbog (dvs. en "baglæns-ordbog", der opstiller ordene i alfabetisk rækkefølge, men stavet bagfra) kan man relativt let skaffe sig et overblik over forekomsten. Henrik Holmboes *Dansk retrograd ordbog* (1978), hvis ordforråd stort set svarer til ordforrådet i *Nudansk Ordbog* og *Retskrivningsordbogen*, indeholder ca. 50 inkoativer. Mange af disse er også almindelige i dialekterne (f.eks. *drukne*, *løsne*, *størkne*, *vågne*), andre er spredt afhjemlet og oftere erstattet af en omskrivning (f.eks. *modne*, *mugne*, der omskrives til *blive moden*, *muggen*). Atter andre har i dialekter en fra rigsmålet afvigende betydning. I nørrejysk forekommer således at *blåne* i betydningen "sortne, mørkne"; ordet er afledt af *blå*, der i ældre sprog havde betydningen "sort" (jfr. også det i vestjysk almindelige udtryk *at bande*, *så det blåner*); i vendsysselsk bruges *ligne* i betydningen "gøre lige, rette ud"; *lysne* bruges vist i alle jyske dialekter i betydningen "lyne".

Vi skal nu vende tilbage til de dialektale inkoativer og se på deres forekomst og geografiske udbredelse i jysk. Jysk Ordbogs kartotek over sidsteled og afledninger viser, at der i ordbogssamlingen findes godt 150 udsagnsord på *-ne* – incl. de ca. 50, der er kendt fra rigsmålet. I listen side 21 over de dialektale inkoativer er rigsmåls-ordene ikke medtaget; det samme gælder en række dialektale ord, der kun er afhjemlet fra en enkelt kilde, og som kan være helt individuelle dannelser. I kolonnerne N, M, S er ved afkrydsning angivet ordets geografiske forekomst, idet N = Vendsyssel med Han-herrederne og Læsø, M = det øvrige Nørrejylland til linien Ribe-Haderslev, og S = Sønderjylland. Ofte er det enkelte ord dog kun afhjemlet fra en del af det angivne område, og omvendt kan visse ord forekomme sporadisk uden for det angivne område.

Som det ses af listen, er inkoativerne langt hyppigere i N end i M og S. Af listens 82 ord er de 62 kendt i N, 26 i M – og kun 7 i S.

Det må antages, at en række af ordene er meget gamle, idet de samme dannelser er kendt fra gammeldansk, fornsvensk og oldislandsk; det gælder ord som *bådne*, *fedne*, *hårdne*, *kvikne*, *kvovne*, *tavne* m.fl., ialt 17. Af de 17 er 12 hjemmehørende i N, 5 i M, medens kun 2 er afhjemlet fra S.

Mange af afledningerne er dog af langt yngre dato. Ca. halvdelen er dannet af tillægsord (f.eks. *dybne*, *hedne*, *kortne*), og denne type kan principielt være dannet tidligt; men afledninger af tillægsords intetkønsform som f.eks. *godtne* og *gråtne* er ukendte i ældre sprog. Afledning af et allerede afledt tillægsord som *spidskne* (af *spidsk* = *spids*) har også et ungt præg. En dannelse som *berigne* (der formentlig er afledt af *berige*, næppe af *rigne*), vidner ligeledes om, at aflednings-elementet *-ne* har været produktivt langt op i tiden; for afledte ord med forstavelsen *be-* er først indlånt i dansk o. 1400, og iflg. ordbøgerne er “berige” tidligst anvendt af Holberg (ca. 1700). I nyere tid må endelig også *opne* være dannet, enten af biordet *op* eller som en sideform til udsagnsordet *at oppe*, der først kendes i den aktuelle betydning fra 1800-tallet.

Som tidligere nævnt har inkoativerne oprindelig ikke kunnet have genstandsled knyttet til sig. Med de dialektale *-ne*-afledninger forhold-

der det sig sådan, at godt halvdelen af dem kan have genstandsled, så at vi også af den grund må antage, at mange først er dannet efter ca. 1600.

Det er påfaldende, at det særlige betydningsaspekt, der oprindeligt var knyttet til afledningerne på *-ne*, ikke mere er til stede ved mange af de i N og M afhjemlede inkoativer (i S gælder det kun *rygne*, der kan være en sekundær dannelse efter navneordet *rygning*). F.eks. er følgende ordpar synonyme i N: *berige/berigne*, *drøje/drøjne*, *fed/fedne*, *glatte/glatne*, *hede/hedne*, *mætte/mætne*, *stramme/stramne*.

At inkoativafledningen har været særdeles produktiv i Vendsyssel, og at afledningsendelsen næsten har tabt enhver betydning, har vi vidnesbyrd om fra ca. 1850, da den meget flittige dialekt- og folkemindesoptegner Nikolaj Christensen³ skriver til professor K.J. Lyngby: "De Verber, der i Fællessproget ende på *-te*, bruges her bestandig med endelsen *-tæn*, som *støtæn* (støtte), *gåtæn* (gotte), *fæstæn* (fæste), *skøtæn* (at beskytte), men *skøt dæ si'l* = pas dig selv!" Vi kan formentlig også heraf slutte, at *skytne* er en yngre afledning, idet den oprindelige form *skytte* er bevaret i den faste forbindelse *skyt dig selv*.

Der synes med andre ord i N (og mindre udtalt i M) at være tale om en meget produktiv afledningsendelse. I visse tilfælde er *-ne*-afledningerne blevet fast betegnelse i et større område; det gælder f.eks. inkoativer som *letne*, der er almindelige i N, i Himmerland og i Ommersyssel, samt *fedne*, der er alm. i Vendsyssel (men ikke i Hannerederne, som kun har *fede*) og spredt afhjemlet i Himmerland. I andre tilfælde kan der være tale om helt individuelle dannelser eller om afledninger, der kun er kendt i et meget lille område (som f.eks. *sivne* og *spidsne*, der kun er afhjemlet fra Læsø).

Hausgårds *læten* er altså ikke en sikker indikator for, at der er tale om vendsysselsk dialekt. Inkoativafledningen må karakteriseres som et sprogligt element, der ikke ved sin blotte forekomst, men kun ved den hyppighed, det optræder med, kan siges at karakterisere dialekten.

Uden for jysk og dansk er inkoativerne velkendte også i de øvrige nordiske sprog, hvor afledningerne er afhjemlet allerede i de middelalderlige tekster. Iflg. Annerholm⁴ optræder de betydeligt hyppigere i vestnordisk (gammelnorsk og oldislandsk) end i østnordisk (gammel-

dansk og gammelsvensk), så vidt det da kan bedømmes efter ord-bøgerne. Den overvældende hyppighed i de nordjyske dialekter synes altså at være mere i slægt med vestnordisk end med østnordisk sprogbrug.

Uden for nordisk er inkoativerne velafhjemlet i det uddøde østgermanske sprog gotisk. I vestgermansk (omfattende engelsk, tysk, frisisk og hollandsk) har afledningselementet derimod ikke været produktivt. Der findes ganske vist enkeltstående eksempler i oldhøjtysk, men ellers udtrykkes inkoativ-betydningen på tysk ved forstavelsen *er-* (f.eks. *erkalten* = blive kold). Også i oldengelsk var *-ne*-afledninger sjældne, og den i nordisk almindelige type med afledning af et tillægsord er helt ukendt i oldengelsk. I middelalderengelsk⁵ optræder derimod en del inkoativer afledt af et tillægsord, f.eks. *bliknen* (da. *blegne*), *hardnen* (da. *hårdne*), *litnen* (= *gøre lille*). De fleste er afhjemlet fra 1400-talstekster, men de har uden tvivl været anvendt i det talte sprog, før det bliver skriftfæstet. En del af dem er låneord, men andre kan være afledt af hjemlige engelske ord. Man antager, at udviklingen af disse inkoativer i middelengelsk har direkte sammenhæng med de skandinaviske vikingers bosættelser i England.

Selv en sproglig detalje som inkoativ-afledning på *-ne* viser sig således – når den anskues i en større sproggeografisk sammenhæng – at kunne bidrage til billedet af Jylland som et sprogligt overgangs-område, hvor fællesnordisk tradition brydes med vestgermansk sprogbrug.

Noter:

- ¹ Oprindelig udgår inkoativerne formentlig fra en særlig indoeuropæisk præsensdannelse med indskud af et *n*, såkaldt nasalpræsens; jf. Hjalmar Annerholm: *Studier över de inkoative verben på -na(n) i gotiskan och de nordiska fornspråken* (1956) s. 7 ff.
- ² Jfr. Annerholm s. 183.
- ³ Om hans virksomhed se Nikolaj Christensen: *Folkeeventyr fra Kær Herred* (Udg. af Laurits Bødker 1963-67) s. XI ff.
- ⁴ Annerholm s. 180.
- ⁵ Jfr. Erik Björkman: *Scandinavian Loan-Words in Middle English* (1900) s. 14 ff.

Torben Arboe Andersen

Fra Limfjord til Vesterhav

– signalement af den nordvestjyske dialekt

De dialekter, der hidtil er beskrevet i Ord & Sag, er alle østjyske (vendsysselsk, hirsholmmål og samsisk i årg. 4; hanherredsmål i årg. 5, nordøstjysk her i årgang 6). Vestjyske ord og udtryk har dog optrådt i de fleste øvrige artikler i Ord & Sag, ligesom der i årg. 5 findes en oversigt over nordvestjysk dialektlitteratur og den hidtige udforskning af dialekten i Thy og på Mors. I det følgende vil jeg give en nærmere beskrivelse af denne dialekt ud fra en eksempelsætning og en tekstprøve fra en båndoptagelse. I en senere årgang af Ord & Sag vil den vestjyske dialekt som helhed blive behandlet, idet det er hensigten efterhånden at give en beskrivelse af samtlige jyske hoveddialekter.

1. Hvad en eksempelsætning kan vise.

Nordvestjysk dialekt omfatter som antydnet først og fremmest sproget i Thy og på Mors; men visse kendetegn findes også i Vesterhanherred i nordøst hhv. Hardsyssel i syd, ligesom flere hardsysselske træk har bredt sig til især den sydligste og vestligste del af området. Målene i Thy og på Mors ligner hinanden meget; men der er enkelte karakteristiske forskelle.

For at vise dette, og for at påpege forskelle til østjysk dialekt (repræsenteret ved vendsysselsk), vil jeg tage udgangspunkt i en konstrueret eksempelsætning:

æ sku 'heŋ't æ 'flø·ð å hæł æm 'ikj æ 'kja:r   Sydthy

a sku 'heŋ't æ 'flø·ð å hæł æm 'ikj æ 'kja:n   Mors

a sku 'he-ntj 'flø·ən å hæł æm i 'tja:nən   Vendsyssel

= jeg skulle hente fløden og hælde den i kærnen.

De anvendte lydtegn mv. betegner følgende: ¹ = tryk på efterfølgende stavelse; ” = vestjysk stød (jf. afsn. 1.2); · at foregående lyd er lang; - at foregående lyd er halvlång; *ŋ* og *l* = svagt *j*-lydende *n* og *l*; *ð* = blødt *d*; *ə* = lyden i en tryksvag stavelse som rigsmålets *komme*.

1.1. Stedordene 'æ' og 'a'.

Første ord i eksempelsætningen viser, at man i Thy siger 'æ' i stedet for 'jeg'; derimod har Mors ligesom det øvrige Nørrejylland 'a'. Kort 1 viser, at brugen af 'æ' strækker sig ned i den vestlige del af Hardsyssel; dette og andre fællestræk har sin baggrund i den århundredgamle landforbindelse mellem Thy og Hardsyssel via Aggertangen (den administrative grænse mellem de to landsdele gik mellem Thyborøn og Har(d)boør) – en forbindelse, der blev endelig afbrudt under en stormflod i 1825. Formen 'æ', som Thy har fælles med Sønderjylland, viser et ældre trin i lydudviklingen end 'a'.¹

1.2. Vestjysk stød.

Eksemplarsætningens andet ord, hente, viser ligesom sætningens sidste ord, kærne, de tre dialekter som jyske: det udlydende -e er bortfaldet (dette forhold betegnes ”den jyske apokope”); til gengæld er den forudgående stavelse blevet forlænget, i Mors-sætningen således ved længde på medlyd i *hen*”t hhv. på selvlyden i *kja*”n. Udtalen af 'hente' med langt *ŋ* gælder foruden Mors også Nordthy og kyststrækningen med fiskerlejerne Agger-Stenbjerg-Vorupør i Sydvestthy. I det øvrige Sydthy udtales 'hente' imidlertid ikke med længde, men med det såkaldte vestjyske stød på *ŋ*, noteret *hen*”t. Det vestjyske stød findes nemlig i lidt forskellige ordgrupper i de enkelte del-dialekter i nordvestjysk, jf. kort 2. I hele området har man vestjysk stød i ord, der oprindeligt har to stavelser og ender på -ppe, -tte eller -kke, fx. hoppe, katte, hakke, der kan skrives *ho*”p, *ka*”t og *ha*”k (det udlydende -e er som nævnt bortfaldet i alle jyske dialekter). I Nordthy optræder vestjysk stød kun på denne ordtype², mens det i Sydvestthy og på Mors endvidere findes i ord med -rk, -rp, -qt, -bt (fx. *dør*”k dyrke, *snær*”pæ snerpet, *koq*”t kogte, *råb*”t råbte) og i ord med -jt udviklet af gammel-dansk -kt, fx. *løj*”t lugte, lygte. I Nordthy er der dog også vestjysk stød i den sidstnævnte ordtype: her er -kt udviklet til -t, før det vestjyske stød trængte frem; dermed fås fx formen *lø*”t, idet stødet her regelret kan ”ramme” selvlyd umiddelbart foran en t-lyd.

Mens der således er begrænsninger på udbredelsen af vestjysk stød inden for bestemte ordtyper i Nord- og Sydvestthy samt på Mors, findes der fuldt udbygget vestjysk stød i størstedelen af Syd- og Midtthy, dvs. foruden på de nævnte forbindelser også på *m* samt *n*- og *l*-lyde foran *p*, *t* og *k*, fx. *lam*"*p* lampe, *flen*"*k* flinke og *bæl*"*t* bælte. Disse forhold så vel som de i næste afsnit nævnte vil blive nærmere behandlet i den bebudede artikel om vestjysk dialekt som helhed.

Som et afsluttende eksempel på forskellen mellem Syd- og Nordthy mht. brugen af vestjysk stød kan anføres en sætning, som Jens Kirk (fra Hjardemål sogn i Nordthy) engang har nævnt i en radioudsendelse:

Nordthy: *wel do 'hjæl'p mæ å 'mal'k i 'aw'tæn*

Sydthy: *wel do 'hjæl"p mæ å 'mal"k i 'aw"tæn*

(= vil du hjælpe mig at malke i aften)

1.3. Kendeordet 'æ'; særlige forhold vedr. ental/flertal.

Ved det tredje ord i eksempelsætningen, 'fløden', møder vi en markant forskel på vestjysk og østjysk, nemlig den måde, hvorpå de to dialekter danner bestemt form af navneordet. I østjysk anbringes ligesom i rigsmålet det bestemte kendeord som en endelse på navneordet: *flø·æn*, mens kendeordet i vestjysk placeres som et selvstændigt ord foran navneordet: *æ flø·ð*. Grænsen for den østjyske hhv. den vestjyske brug af bestemt kendeord er for Nordvestjyllands vedkommende indtegnet på kort 1. I tilknytning hertil bør nævnes, at dialekten i overgangsområdet i Nordøstthy/Hanherred (Lild og Tømmerby samt enkelte nabosogne) slet ikke bruger bestemt kendeord ved mange centrale navneord, jf. fx. (stuerne var midt) *i huw's, å ø'stæn fo gån'* (var der ...); altså: midt i hus, øst for gang.³ Denne manglende brug af kendeord er et gammelt fænomen, formentlig ældre end både den østjyske og den vestjyske praksis mht. det bestemte kendeord.⁴ Udbredelsesområdet er skitseret på kort 1.

I alle tre udformninger af eksempelsætningen bruges ordet *æm*, 'dem', til at vise tilbage til 'fløden'; dvs. 'fløde' er et flertalsord, selv om det ikke har flertalsendelsen -er. Det forhold, at der ved betegnelser for "(tykt)flydende masse" anvendes et stedord i flertal, findes i de fleste jyske dialekter; man siger fx. 'de olie', 'de sirup'. Ordet 'fløde' er i ældre nordvestjysk dialekt også optegnet i formen *fløðær*, der direkte viser ordet opfattet som flertal.

1.4. Glidning udtalen af de lange selvlyde *i*·, *y*· og *u*·.

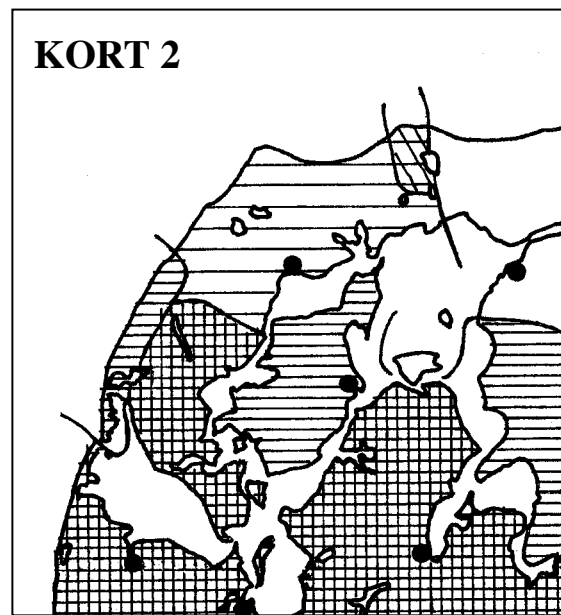
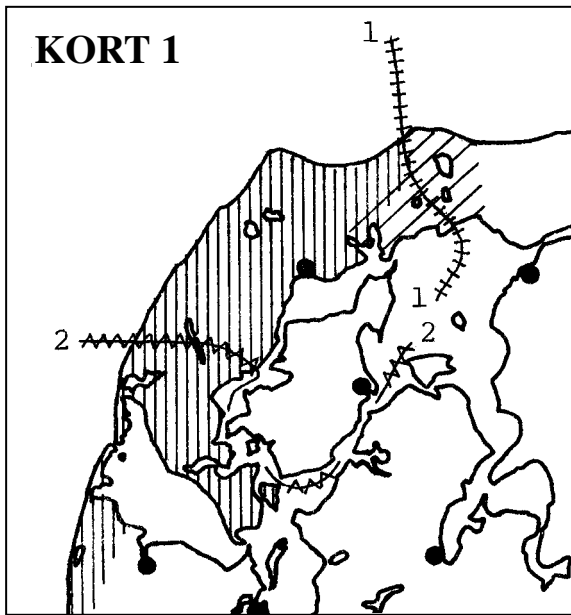
I nordvestjysk udtales selvlydene *i*, *y* og *u* med en glidning mod den medlyd, de udtalemæssigt ligner mest: *i* og *u* mod *j*; *u* mod *w*. Dette kan noteres fx. *ij*, *yj* og *uw*; men ofte tages glidningen for givet, så der blot skrives *i*, *y* og *u*.⁵ I oprindelige enstavelsesord er der endvidere tale om en afsluttende *k*-agtig udtale af de nævnte selvlyde: *i* og *y* slutter med en *kj*-lyd, *u* med en *kw*-lyd. Dette er baggrunden for notationen *ik^j* af ordet ‘i’ i eksempelsætningens sidste del; som antydnet kunne udtalen med en mere fintmærkende lydskrift gengives fx. *ijk^j*.⁶ Andre eksempler på glidning og udlydende *k*-agtig udtale af selvlyden findes i ordene *tyk^j* Thy, *ruk^w* ru, *lik^jm* lim, *gryk^jn* gryn, *fyk^jr* fyr, *hwil^j(ð)* hvid, *muk^ws* mus. Der foreligger altså en temmelig kompleks artikulation af *i*·, *y*· og *u*· i oprindelige enstavelsesord; i rigsmålet har disse ord stød.⁷ – Den omtalte type glidning findes også i Hardsyssel og i Vendsyssel, men ikke i størstedelen af Hanherred.

1.5. Svind af *n* hhv. *r* i *rn*-forbindelser; *k*- udtales *kj*·.

Mens Mors og Thy følges mht. de under 1.4. nævnte forhold, træffer vi i eksempelsætningens sidste ord igen forskelle i udtalen: *kja·r* i Thy, *kja·n* på Mors. I Thy, Salling og det nordlige Hardsyssel reduceres *-rn* til *-r*, hvorimod *-rn* svinder til *-n* i det øvrige Hardsyssel. Mors følger på dette punkt oftest Thy, fx. ved ordene *bå·r* barn, *ku·ær* korn, *ja·r* jern, men i enkelte tilfælde i stedet Hardsyssel, fx. *stja·n* stjerne, *woni orne*.

Ordet ‘kærne’ i eksempelsætningen viser endvidere, at Mors og Thy her har *kj*- i forlyd over for vendsysselsk *tj*-; på dette punkt følger nordvestjysk Hanherred⁸ og det øvrige Jylland.

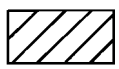
I ovenstående analyse af eksempelsætningen er fremhævet dels vigtige fælles træk, hvorved Thy-/Mors-dialekten kan betegnes som én vestjysk dialekt, dels forskelle inden for denne dialekt: brugen af ‘æ’ hhv. ‘a’ for ‘jeg’ og udbredelsen af de vestjyske stødtyper. Men der findes flere karakteristiske træk for dialekten end de nævnte; disse vil jeg belyse ud fra en dialektprøve fra Sydthy.

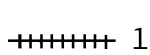
KORT 1

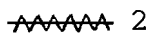
Stedordet 'jeg' hedder 'æ'; i det øvrige område 'a'.
(Efter Jysk Ordbog hft. 1, sp. 3)

Manglende brug af bestemt kendeord ved visse navneord, jf. afsn. 1.3. (Efter Peter Skautrup: *Det danske Sprogs Historie* I s. 139)

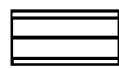

Placering af bestemt kendeord. Vestjysk: æ foran navneordet; østjysk: -en mv. som endelse på navneordet. (Efter sa. kilde som foregående)

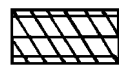

a/å foran -mp, -nk, -nt: å nord for, a syd for linien. (Efter: *Kort over de danske folkemål* kort 4)

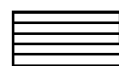
KORT 2 (I hovedtræk efter Kr. Ringgaard: *Vestjysk stød* s. 63).

Vestjysk stød på selvlyd foran -p, -t, -k.

Do. samt på -jt (der kommer af gl. -kt, jf. note 2)

Do., på -jt som ovf., samt på -rk, -rp, -qt, -wt. -bt.

Vestjysk stød på selvlyd el. medlyd foran -p, -t, -k (= fuldt udbygget vestjysk stød, jf. afsn. 1.2)

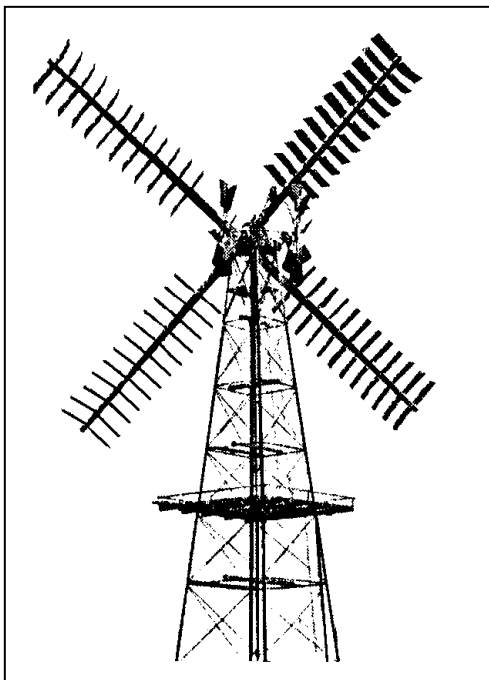
2. En dialekttekst.

Den følgende tekstprøve er et meget kort uddrag af den store dialektbåndoptagelse, Niels Åge Nielsen, IJSK, i 1956 optog i Bedsted sogn over flere dage og med i alt 14 meddelere fra egnen. Udskriften⁹ er foretaget af lærer Torsten Balle (jf. omtalen af denne i Ord & Sag 5, s. 48). Dialekten er Bedsted sogns; meddeleren beretter om to dramatiske situationer fra sit arbejde som karl på en gård i nabosognet Sønderhå – nemlig i forbindelse med det, som alle brugere af gårdmøller frygtede: at møllen løb løbsk; dengang var der i mange møller ikke megen mekanik (og slet ingen elektronik) til at dreje og bremse møllevingerne i stærk blæst.

En mølle i storm.

- 1   *Wa eð 'wen', 'så sku æ 'te: å 'grø't, å 'de wa 'e't 'aɫ'-*
 2   *ti så be'ha:qəliq åm ə 'aw"tən, fu 'sām"ti 'u'jaw'n 'wen',*
 3   *'så wiɫ ə 'møɫ· ræn 'løbsk, fur æ ku 'e"t drèj ən 'å: ə 'wen'*
 4   *po ajə 'mā·ðər, eŋ æ 'håð· ən 'stån' å så sku 'trè"k ən 'åm'.*
 5   *Dæ wa 'eŋ·n 'taŋ·'hyw'l 'så:n å 'drèj· 'mæ, 'de wa ən 'stån'*
 6   *– wi kaɫt ən jo ə 'pæ:s – 'dæn' wiɫ 'e"t 'aɫ"ti 'hòɫ· (...)*
 7   *'så 'sku-w'i hå ən 'drèjəð 'nøj 'å: ə 'wen' 'fuər å fo ən i*
 8   *'stå:'. Æ ka 'hòw· 'jèn' 'aw"tn, 'da ræn ən 'løbsk, å 'da*
 9   *'stow' ə 'iɫ' 'just 'uk^wð å ə 'kwar·. 'Æ bløw 'rèj', mæn æ*
 10   *wa 'nø"t 'te: əð – æ 'ga' ən 'aɫ' 'de 'ku'ər æ ku, mæn de ku*
 11   *'eŋ·n 'gòt 'gø·ə, fu dæ wa 'kraft 'nåk. 'Så røjst əð 'barə*
 12   *'hi'əl i'gjeməl ə 'kwar·.*
 13   *Å 'lisa 'næ:, ða wi sku skjæ 'ha"kəls te dæ'hæ:r 'syw'*
 14   *'hæj'st. Æ 'ha"kəlsma'ski·nə 'stow' o ə 'wæj·stər'huk^ws,*
 15   *'frikj' 'huk^ws, å ə 'møɫ· 'stow' o ə 'ø:stər'æŋ·. 'Så 'håð·*
 16   *wi dæ'hæ: 'lån· 're·b'skyw· 'hi'əl 'dæ:r'hæn. Når ə 'wen' wa*
 17   *'så 'u'jaw'n – 'sām"ti ku ən næjstn 'e"t 'go:ə, å 'så wa ən*
 18   *'we: å ræn 'løbsk i,mèl·'stå:ŋ – æ ka 'hòw· 'jèn' 'då:ə, 'da*
 19   *gik əð 'ræ:n 'gal'. 'Da 'tow' əð å 'gra'st ən 'knyw' i 'tòw'*
 20   *'stø"kar å 'så spræn 'òp i ə 'spæn· dær o ə 'lòwt – de wa*
 21   *'særər, ən kam 'e"t te 'skå:, fu 'de wa 'grem'.*

Oversættelse: Var der vind, så skulle jeg til at grutte, og det var ikke altid så behageligt om aftenen, for somme tider, (ved) ujævn vind, så ville møllen løbe løbsk, for jeg kunne ikke dreje den på andre måder, end (ved at) jeg havde en stang og så skulle trække den om. Der var ikke tandhjul at dreje med, det var en stang – vi kaldte den jo persen –

Klapsejler. Denne mølletype (også i modeller med 5 el. 6 vinger) var i tiden ca. 1900-2950 temmelig udbredt som gårdmølle til drift af især kværn, tærsk- og hakkelsesmaskine. Klapperne, de små tværstillede træstykker på vingerne, kunne drejes og vingernes overfladeareal dermed afpasses efter vindstyrken. Vingerne kunne også beklædes med sejl.

den ville ikke altid holde ... så skulle vi have den (dvs. møllen) drejet noget af vinden for at få den (sat) i stå. Jeg kan huske en aften, da løb den løbsk, og da stod ilden just (dvs. ligefrem) ud af kværnen. Jeg blev ræd, men jeg var nødt til det – jeg gav den alt det korn, jeg kunne, men det kunne intet godt gøre (dvs. det nyttede ikke), for der var kraft nok. Så rejste (dvs. røg) det bare helt (dvs. ugruttet) igennem.

Og lige så nær (var det gået galt), da vi skulle skære hakkelse til det-her syv heste. Hakkelsesmaskinen stod på vesterhuset, frit (dvs. fritliggende) hus, og møllen stod på østerenden (af laden, formodentlig). Så havde vi den-her lange rebskive helt derhen. Når vinden så var ujævn – somme tider kunne den (dvs. møllen) næsten ikke gå, og så var den ved at løbe løbsk i-mellem-stunder (dvs. af og til) – jeg kan huske en dag, da gik det rent galt. Da tog det og graste (dvs. knuste) en kniv i to stykker, (der) så sprang op i spændet (dvs. tagspærene) der på loftet – det var særere (dvs. mærkeligt), man ikke kom til skade, for det var grimt.

Kommentar: En hakkelsesmaskine bestod dels af en kasse, hvori halmen blev ført frem, dels en skæreanordning, fx. 3 svære knive fastskruet på hver sin arm i et svinghjul, for enden af kassen.¹⁰ Afhængig af maskinens størrelse og type kunne svinghjulet drives med håndkraft, vindkraft eller via en hestegang. – Den “lange rebskive”, der omtales i linie 16, betegner formentlig et langt reb, der fungerede som drivrem mellem en rebskive (remskive) på møllens trækaksel og en tilsvarende rebskive på hakkelsesmaskinen.

3. Hvad teksten viser.

Vi kan først konstatere, at alle de tidligere nævnte nordvest-jyske træk findes i teksten. Men derudover giver teksten eksempler på adskillige andre karakteristiske forhold i dialekten.

3.1. En ekstra række selvlyde?

Et gennemgående træk i teksten er, at selvlydene *e*, *ø* og *o* i mange tilfælde er forsynet med en skråstreg, fx. *drèj*, *mø̂l*, *lø̂sk* (linie 3). Dette markerer, at de pågældende selvlyde udtales mere åbent end *e*, *ø* og *o*, men ikke så åbent som *æ*, *ö* og *å*. Altså betegner *e*, *ø*, *o* en mellemrække blandt selvlydene; skematisk opstillet tager det sig således ud:

<i>i</i>	<i>y</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>ø</i>	<i>o</i>
<i>è</i>	<i>ø̂</i>	<i>ò</i>
<i>æ</i>	<i>ö</i>	<i>å</i>
	<i>a</i>	

På dette punkt viser dialekten slægtskab med vendelbomålet (jf. Bent Jul Nielsens artikel i *Ord & Sag* 4, s. 25 ff). En nærmere undersøgelse¹¹ af forholdet har imidlertid godtgjort, at denne særudvikling i nordvestjysk langfra er så gennemført som i Vendsyssel.

3.2. å i stedet for a.

Det fællesdanske *a* er i de jyske dialekter ofte udviklet til *å*; udbredelsen heraf varierer, afhængig af de efterfølgende lyde i ordene. I teksten findes flere ord med denne udvikling: *å'* af (3), *håð* havde (4), *då'ə* dag (18), *skå* skade (21), *stån'* stang (4) og *lån'* lange (16). I disse ord har man *å* i stort set hele Nordvestjylland ('havde' har dog i Nordthy lydformen *haj*). Hvor *a* står foran *-mp*, *-nk*, *-nt* er udviklingen kun gennemført i en del af området, jf. kort 1: Nordthy og Mors har som de øvrige nordjyske dialekter udtalen *å*, mens Sydthy sammen med det øvrige Jylland har bevaret udtalen *a*. Medlydsforbindelserne *-mp*, *-nk*, *-nt* er blandt dem, der i Sydthy har vestjysk stød og i Nordthy længde på *m* henholdsvis *n*, jf. kort 2. Det ses, at *a/å*-grænsen går lidt sydligere end grænsen for vestjysk stød på de nævnte medlydsforbindelser mfl. Disse forhold bevirker bl.a. følgende forskelle i udtalen at samme ord:

Mors og Nordthy: *lām·p* lampe, *plån·k* planke, *wån·t* vante
 Sydthy: *lam"p* lampe, *plan"k* planke, *wan"t* vante.¹²

3.3. w- i stedet for v-; br- i stedet for vr-.

Som Vendsyssel og størstedelen af Himmerland har Nordvestjylland og det nordvestlige Hardsyssel *w-* i stedet for *v-* foran alle selvlyde, mens man syd for dette område har *v-* foran fx. *i*, *e* og *æ*. I teksten er der adskillige eksempler på *w-* i forlyd: *wi* (6), *wen'* (1), *wæn:stær* (14). – Rigsmålets *vr-* kan i Thy samt det nordvestlige Hardsyssel og det sydlige Mors udtales *br-*, fx. *brest* vrist, *bri' æn bra's* vråde en vråde (snoet bånd af hør over høstak), *bræ:ð* vråde (rode) . Teksten har ingen eksempler på dette.

3.4. -b i stedet for -w.

Fælles med Vendsyssel og Hanherred har nordvestjysk for gammeldansk *-b* bibeholdt et åbent, blødt *b*, noteret *ḅ*, hvor lydudviklingen i størstedelen af det øvrige Nørrejylland er gået videre til *-w* eller *-v*. Se i teksten ordene *lòḅsk* (3), *re·ḅ-* reb- (16).

3.5. Bibeholdelse af -ð.

Sammen med bl.a. himmerlandsk har nordvestjysk for gammeldansk *-t* bevaret udtalen *ð* (blødt *d*), fx. i *må·ðær* (4) og *æð* (10), mens denne lyd i vendsysselsk helt er svundet og i hardsysselsk udviklet til *-r*; her følger Thyholm og Sydmors Hardsyssel, fx. med udtalen *må·rær* måder. Også forrest i et ord kan *ð* optræde, fx. *ða* (13), især i tæt sammenhørende ordforbindelse som *ka-ð'o* kan du, *æ-ð'ær* er der. I mindre omfang træffes også blødt *g* i begyndelsen af visse ord, fx. *qik* gik, *qy'* gøre; dette giver teksten ikke eksempler på.

3.6. -nd udtales -j i visse forbindelser.

I vendsysselsk er udtalen af *-nd* i alle forbindelser udviklet til *-j*, fx. *muj'* mund, mens nordvestjysk kun har denne udvikling i ord, hvor *-nd-* står efter *a* og *o* og samtidig foran *-en*, *-el* eller *-er*, fx. *ajæ* andre (4). Andre eksempler er *haj'æl* handel, *fojæn* fundet. Thyholm og Sydmors følger også her Hardsyssel, fx. med udtalen *aṅær* andre.

3.7. Forlængelse af selvlyd foran s-forbindelser.

Et iørefaldende særtræk ved den nordvestjyske dialekt er, at selvlyden forlænges foran *-s*, *-st*, *-sp* og *-sk* i oprindelige tastavelsesord, fx. *pa's* passe, *me'st* miste, *gjæ'sp* gispe, *tå'sk* taske, desuden i enkelte andre ordtyper som fx. tekstens *ø'stær* øster- (15). En tilsvarende forlængelse

er formentlig en forudsætning for glidning i selvlydsudtalen i ord som *hæj:st* heste (14), *wæj:stær* vester- (14). – Også foran *-f* forlænges selvlyden, fx. i *skaf* skaffe, *trø:fæn* truffet; dette giver teksten dog intet eksempel på.

3.8. Ens tryk på begge led i sammensætninger; tryktab på sidsteledet.

I teksten er der flere eksempler på, at de to led i sammensatte ord begge har hovedtryk, hvor rigsmålet og ikke-nordvestjyske dialekter har fordelingen hovedtryk plus bitryk; det hedder således: *'tan̩·'hyw·l* tandhjul (5)¹³, *'wæj:stær'huk^Ws* vest(er)hus (14), *'ø:stær'æŋ:* øst(er)ende (15), *'re:b'skyw·* rebskive (16) (desuden afledningen *'u'jaw'n* ujævn (2)). Ved *'re:b'skyw·* og *'tan̩·'hyw·l* ses endvidere, at enstavelsesord med stød mister stødet, når ordet indgår som førsteled i en sammensætning: *re:b* bliver til *re:b-*, *tan̩' / tæŋ'* (jf. note 12) til *tan̩:-*; sidstnævnte eksempel viser, at hvis den stødbærende lyd er en medlyd, forlænges den, når ordet anvendes som første sammensætningsled.¹⁴

Modsætningsvis kan sidsteledet helt miste trykket: *al̩"ti* altid (1), *såm"ti* somme tider (2), her altså kombineret med vestjysk stød, mens de nordthyske og morsingske former har længde: *al̩:ti*, *såm:ti*.

3.9. Dialektord i teksten.

Teksten giver ikke eksempler på ord, der kun findes i nordvestjysk. Det ord, der er tættest på at opfylde denne betingelse, er antagelig *gra:s* grase (= slå i stykker) (19); men dette bruges også i Salling og den nordlige del af Hardsyssel med samme udtale, desuden med udtalen *grå:s* i Vendsyssel. Betegnelsen *spæŋ:* spænde (20) for tagspær bruges i flere jyske egne, mens *pæ:s* (6) er dialektens udtale af den tekniske betegnelse 'perse' om bremseanordning i vindmølle.

Blandt ord med særlig udtale kan nævnes *grø"t* grutte (1), der uden for nordvestjysk og vendsysselsk har *o* eller *å* i stedet for *ø*. Omvendt har Nordvestjylland som størstedelen af det øvrige Jylland *o-/å-* i *løbsk* løbsk (3), mens Vendsyssel her har *ø*.

En særlig betydning af et almindeligt kendt ord foreligger i *rèjst* rejste (11), som er oversat til 'røg (igennem)'. Denne betydning, 'bevæge sig hurtigt', 'fare af sted', har nordvestjysk fælles med vendsysselsk.

Også ordet *særær* særere (21) skiller sig ud, ikke på grund af betydning eller udtale, men fordi der bruges højere grad i stedet for grundform af tillægsordet i den givne sammenhæng: ‘det var særere, at ...’ i stedet for blot ‘det var sært, at ...’. Sidstnævnte formulering bruges dog også i dialekten – så vel som ‘det var mere sært, at ...’.

3.10. Fortællestil.

De foregående afsnit har fremhævet tekstens væsentligste dialektale træk. I en karakteristik af fortællestilen må man især påpege den saglige, nøgterne beskrivelse af de temmelig dramatiske hændelser, der omtales. Ikke med ét ord nævnes fx. larmen fra stormen, møllen og kværnen i beretningens første del, end ikke ved omtalen af, at kværnen sendte ildstråler ud – og der skal ellers “knald på”, før dét sker. Ordet ‘storm’ bruges heller ikke; der siges blot ‘ujævn vind’ og ‘var der vind, så ...’. Eneste understregning af situationens alvor findes i formuleringen: ‘*’æ bløw ’rèj’ jeg blev bange* (9); hovedtrykket på ‘*æ*’ bevirker en fremhævnings svarende til “jeg skal love for, jeg blev bange”. Fortælleren er bange for at give kværnen mest muligt korn (og antagelig samtidig presse kværnstenene hårdt sammen ad mekanisk vej) for at bremse møllen mest muligt – en farlig manøvre, fordi mølleaksel, tandhjul eller kværn derved kunne blive slået i stykker, med deraf følgende risiko for møllepasseren. Dette nævnes ikke af fortælleren; det forudsættes bekendt for tilhøreren.

Også i beretningens andel del anvendes det afdæmpede ordvalg. I situationsbeskrivelsen: “det tog og knuste en (hakkelses)kniv i to stykker, som så sprang op i tagspærene” fremhæver fortælleren ikke, at knivstykkerne slynges af sted med voldsom kraft – heller ikke, at i hvert fald det ene knivstykke suser meget tæt forbi ham; men hvis det ikke havde forholdt sig sådan, ville han næppe have fundet anledning til at sige så meget som: “det var sært, man ikke kom til skade”. Der bruges ikke ord som “livsfarligt” el. lign.; at der virkelig var tale om farlig situation, vises blot ved bemærkningerne “da gik det rent galt” og “det var grimt”.

I dialektprøven som helhed gives der således en nedtonet og indforstået skildring, der forudsætter omtrent samme erfaringsbaggrund hos tilhører som hos fortæller, hvis tilhøreren umiddelbart skal forstå det skæbnesvangre i de beskrevne tildragelser.

Afslutning.

Med ovenstående er den nordvestjyske dialekt karakteriseret som en i de grundlæggende træk (kendeord, vestjysk stød) vestjysk dialekt, der har stærke forbindelser til nordjysk via adskillige fælles lydudviklinger. Jeg har ikke kunnet medtage alle mindre forskelle dialekterne imellem i de forskellige egne af Thy og Mors, men håber at have givet et rimeligt nuanceret billede af nordvestjysk som helhed og dermed et godt udgangspunkt for en senere præsentation i *Ord & Sag* af de øvrige vestjyske dialekter.

Noter.

- 1 Jf. Peter Skautrup: *Det danske Sprogs historie* I (1944) s. 48.
- 2 Også Lild sogn i Nordøstthy har vestjysk stød i disse *-jt*-ord. jf. følgende eksempler fra C.M.C. Kvolsgaard: *Fiskerliv i Vesterhanherred* (1886) og *Spredte træk af landbolivet* (1891). Fiskerliv: *nøj*^t nødt (s. 9, 54), *løj*^t lugte (24), *røj*^t røgtes (55); Landbolivet: *sej*^t *møj*^t *mað* sigtemellemmad (45); endvidere talrige gange *ej*^t ikke, også i enklitiske forbindelser som *kaj*^t kan ikke (56). Disse forhold er ikke registreret i K. Ringgaard: *Vestjysk stød* (1960). – Det er vist kun mht. *-jt*, at Lild følger Mors og Sydvestthy; som det øvrige Nordthy har Lild længde på fx. *-rk* og *-qt*: *kjèr*·*kfølk* kirkefolk (Fiskerliv s. 23), *stjèq*^t stegte (sa. s. 55).
- 3 Kvolsgaard: *Landbolivet* s. 10 (jf. note 2).
- 4 Jf. Peter Skautrup: “Folkemålet” s. 193, i C. Brunsgaard og Henry E. Pedersen (red.): *Landet mod nordvest* I (1946) s. 187-198. – Niels Åge Nielsen og Torsten Balle: “Artikelløshed i Thy” i *Sprog og Kultur* XXVII (1972) s. 105-112. – Kristen Møller: “Vestjyske artikelproblemer” i *Dialektstudier* III (1974) s. 74-102, især s. 74-76, 85-87. – Harald B. Christiansen: “Artikelløshed i Lild og Tømmerby sogne i Vesterhanherred” i *Dialektstudier* IV (1979) s. 1-28.
- 5 Torsten Balle: “Notation af lange vokaler i Thy” - i *Sprog og Kultur* XXV (1967) s. 45-48.
- 6 Jf. de af Bent Jul Nielsen i artiklen “Jysk vokalstudier” s. 34 anførte lydformer af ordene se og tyr, i *Dialektstudier* III (1974) s. 30-73.
- 7 I rigsmålet har forholdsord ikke tryk og dermed heller ikke stødmulighed i forbindelser som eksempelsætningens ‘i kærnen’. I vestjysk har forholdsord derimod tryk i tilsvarende forbindelser, dvs. foran kendeordet *ə*, som er trykløst; dermed er der grundlag for udtalen *ik^J* (ikke blot *i*) i forbindelsen ¹*ik^J ə¹ kja^r*.
- 8 Jf. Viggo Sørensen: “Kort signalement af hanherredmålet” i *Ord & Sag* 5 s. 18 ff.
- 9 Inst. for Jysk Sprog- og Kulturforskning ms. 217.6; dialektprøven stammer fra hft. 7 s. 6.

- 10 Se fx. illustration i E. Møller-Holst: *Landbrugs-Ordbog* II (1879) s. 8.
- 11 Foretaget af undertegnede; resultaterne forventes trykt i *Danske Folkemål* 1987 under titlen: “Har det nordvestjyske vokalsystem 4 åbningsgrader?”.
- 12 I området mellem de to grænser optræder der former med *å* og vestjysk stød, fx. *plån̥”k* planke.
- 13 Vokalen i første led i *ˈtæn̥ˈhywˌl* (5) er rigsmålspåvirket; dialekten har her udelukkende *æ*, jf. *tæn̥*’ tand, tænder. Også *gø̥ˌə* gøre (11) er formentlig rigsmålspåvirket: den normale udtale er ifølge IJSK’s materiale *gyˌə* og, især i svagtryk, *gjø̥*, i Bedsted og nabosogne. Endelig er *maˈskiˌnə* (14) et nyt ord i dialekten: det har (endnu) ikke tabt det udlydende *-ə*.
- 14 Dette forhold behandles nærmere i Viggo Sørensen: “Accentforhold i forleddet af jyske sammensætninger” i Ole Togeby (ed.): *Papers from the Eight Scandinavian Conference on Linguistics* I (1985) s. 245 ff.

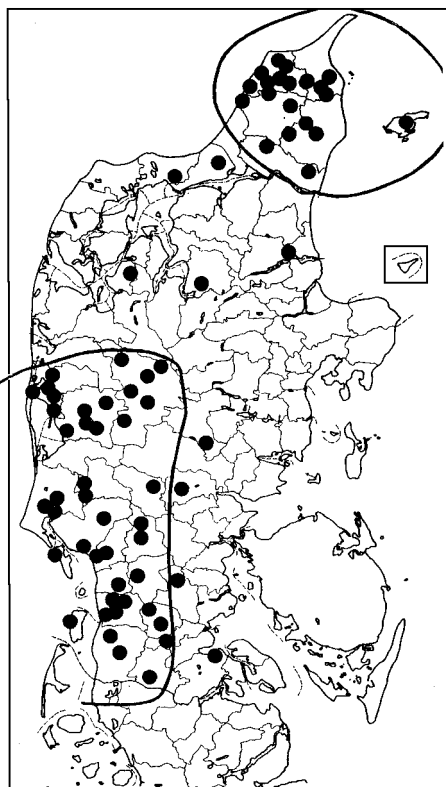
Haltede Timur Lenk?

Instituttet modtager hvert år en række forespørgsler om jyske dialektord; blandt spørgsmålene i år var dette: kan der være en sammenhæng mellem det vestjyske at *linke* (udtalt *leng'k*) = “at halte” og sidste del af navnet på den berømte tatariske erobrere fra 1400-tallet, Timur Lenk (eller Timur-i-leng)?

Her følger et uddrag af det svar, vi kunne give:

Ordet *linke* er kendt i store dele af Jylland (jf. kortet); i samme betydning er det kendt i svensk, medens *linka* i norske dialekter bruges i betydningen “gøre slæng, bøjninger med kroppen, drive frem og tilbage”.

Det antages, at ordet er beslægtet med oldindisk *laṅga-* (= “lam, halt”), og dermed nærmer vi os jo Timurs hjemegn. Han blev født i 1336 i Samarkand, og ved hans død i 1405 beherskede han store dele af For- og Centralasien. Tilnavnet *leng* er formentlig et iransk låneord, og formen *lenk* en regelret gengivelse i tyrkisk af et iransk *leng*. Fornavnet Timur er i øvrigt også tyrkisk og betyder “jern”.

Man kan naturligvis ikke af ovenstående slutte, at det jyske *linke* er lånt fra tyrkisk eller indisk; kun må man regne med, at den samme ordstamme har været til stede i en række indoeuropæiske sprog, hvortil såvel indisk som nordisk hører.

● Meddeler-opl. på spl. Z 8, at “linke” bruges i betydn. “halte”.

Nina Grøftehaug og Viggo Sørensen:

Pernentle, perneffen el. pimrinimsk?

Det kan vi ikke! – Så må vi låne!

Gennem de sidste 300 år har velmenende sprogensere anråbt regering eller offentlighed om at bevare modersmålet rent og afvise udenlandsk smitte. Men lange partier af sproghistorien handler just om, hvordan fremmede ord og vendinger er føjet ind over landets grænser – i takt med de kraftige kulturelle påvirkninger, Danmark er blevet udsat for: i 1300-1500-tallet fra Nordtyskland, i 1600-1700-tallet fra Frankrig (normalt stadig via Nordtyskland), i 1800-1900-tallet fra den angelsaksiske verden (England og USA). Og alligevel føles og fungerer det danske sprog så dansk som nogensinde. Blot har det – tværtimod alle advarsler – vundet ved podningerne udefra, både i kapacitet og i nuancerigdom.

Det er ikke så overraskende en pointe, som man kunne tro. For nok vælter sproglige lån ind i sande modebølger. Men – for det første – udløses sådanne bølger bl.a. af reelle udtryksmangler, der har vokset sig følelige i den hidtidige sprogtilstand. Sådan er det i dag, hvor engelske gloser letter vor samtale om teknologi og fritidsinteresser. Og sådan var det i senmiddelalderen, hvor nedertyske ord med forstavelser og endelser som i *betale* og *borgerskab* berigede dansken med abstrakte begreber, der rakte ud over behovet i tidligere tiders decentrale landbrugssamfund.

For det andet, er det en forholdsvis ringe procentdel af det indskillede sprogstof, der viser sig virkelig brugbart, og som beholdes, når modeeffekten fortager sig. Sådanne indlån gror til gengæld sammen med sprogets ældre materiale: De falder indholdsmæssigt på plads som nuancer af eksisterende begreber, og de tilpasses de almindelige danske normer for udtale og bøjning. Hvem ville i dag gætte på, at *betale* var et låneord? Selv franske låneord med hovedtryk på ordets

slutning tillempes dansk form: *politiet* med stød og bekendthedsendelse, *ambassade* med blødt d og udtalt e.

Hvad så på jysk?

Nu vil de fleste læsere nok – måske efter lidt overvindelse – kunne acceptere ovenstående opfattelse, når det gælder rigsmålets udvikling. Men hvad med dialekterne? De opfattes i almindelighed som sprogtilstande, der har holdt sig næsten uforandrede over lange tidsrum, bl.a. fordi de afspejlede vaner og bevidsthed hos en bondestand, der var undertrykt og forsløvet helt frem til bondereformerne i 1700-tallets slutning. I dette billede af dialekterne er der ikke megen plads for indlån af fremmed sprogstof.

Men slå f.eks. op i H.F. Feilberg: *Ordbog over jyske almuesmål* – og se, hvor jysk vrimler med låneord, som kun i begrænset omfang også kendes i rigsmålet og kunne være lånt herfra. Bare i starten af bind I forekommer f.eks. følgende klart tyske indlån: *affento* (= af og til), *andagt* (= opmærksomhed), *angenem* (= dygtig, fingerfærdig), *ausbundt* (= vild krabat)¹ – og f.eks. følgende franske: *affensere* (= have fremgang i arbejdet, < *avancer*), *alat* (rask, villig, < *alerte*), *apros* (= arbejde, virksomhed, < *approche* = fremrykning mv.), *asart* (risiko, fare, < *hasard*).

Ligesom moderne historikere nu sætter spørgsmålstegn ved den unuancerede opfattelse af bøndernes stilling og fremdrager eksempler på udadvendthed og foretagsomhed selv under vanskelige vilkår², sådan bør nok også dialektforskere og andre gøre op med fordommen om vore dialekters uforanderlighed. Ældre tiders bønder har tværtimod ivrigt smagt på de nye gløser og vendinger, som sivede ud fra herresæderne, eller som handelsfolk, fremmede tropper og andre gennemrejsende bragte med sig. Og de har vidst at bruge det tilbudte sprogstof med fantasi – og ofte en god portion humor.

De følgende sider giver et enkelt eksempel herpå – nemlig de indlån, hvormed man i forskellige jyske dialekter har opnået udtryksmæssig dækning for begrebet “pertentlig, (over)omhyggelig, pillen etc.” (mht. vedkommendes udseende, påklædning, arbejdsindsats mv.). Materialet er dels ældre optegnelser ved filologer og lægfolk, indsamlet fra trykte såvel som utrykte kilder til Jysk Ordbogs samlinger, dels besvarelser af Jysk Ordbogs spørgeliste CX, udsendt til ordbogens meddelere i 1984.

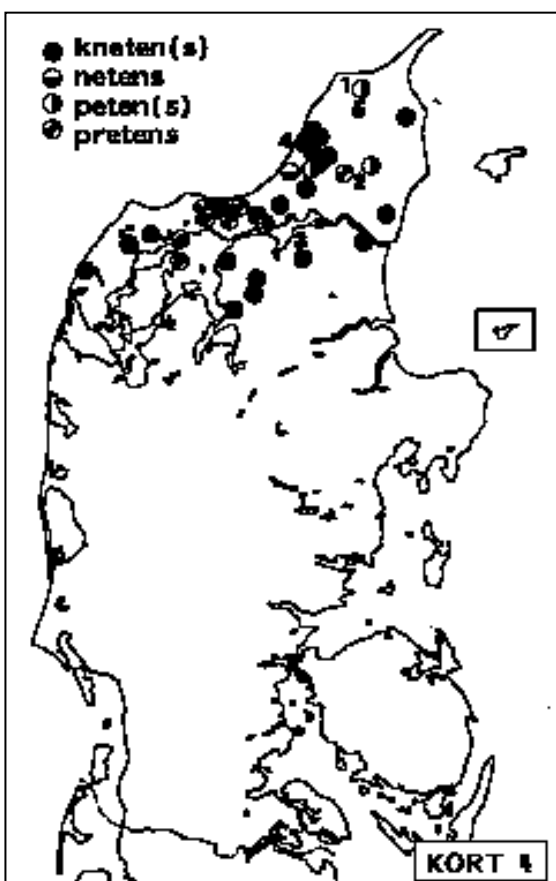
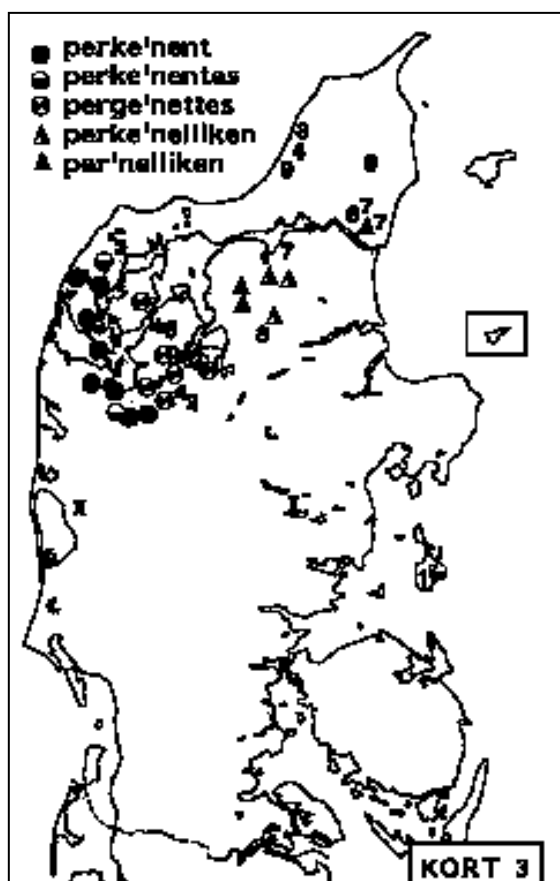
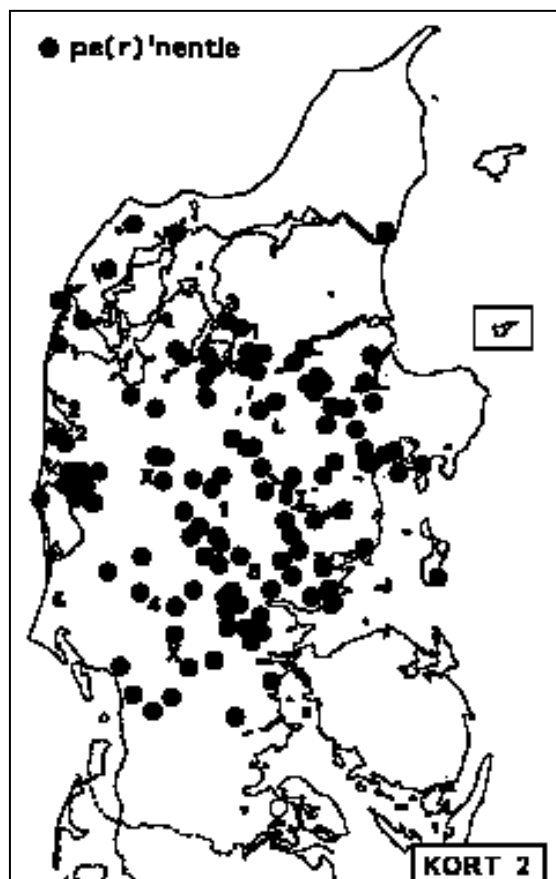
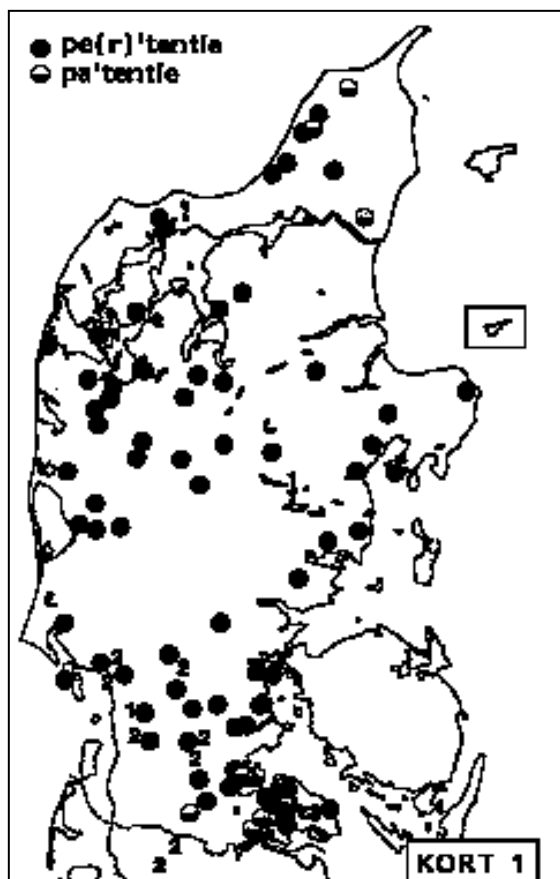
For at artiklen kunne få lidt af et landsperspektiv er Ømålsordbogen (ved Københavns universitet) blevet kontaktet, og Karen Margrethe Pedersen fortjener megen tak for redigering og fremsendelse af et betydeligt antal ømåls-gloser med betydningen “pertentlig etc.”.

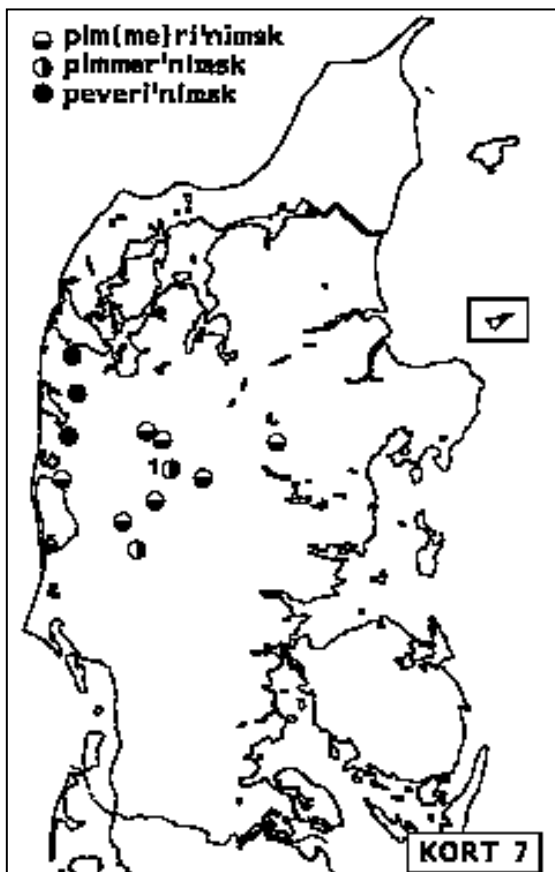
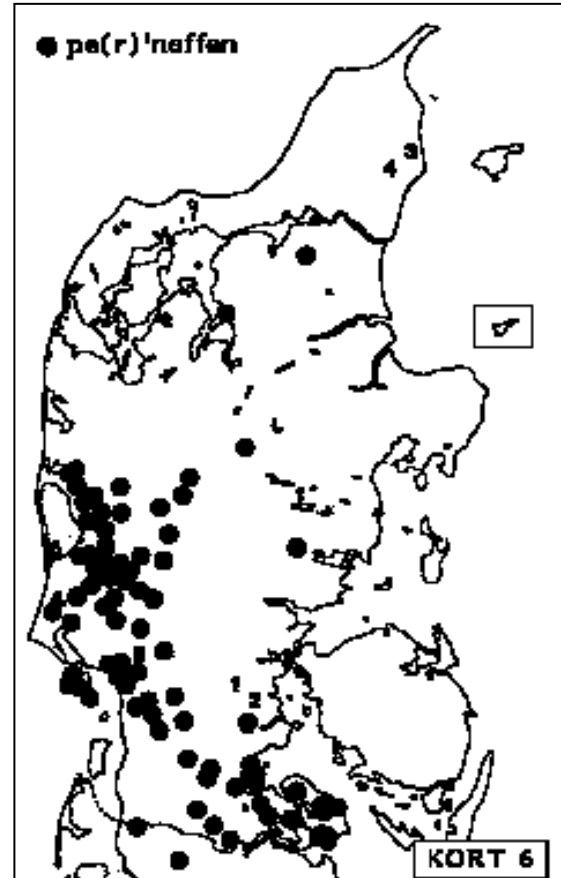
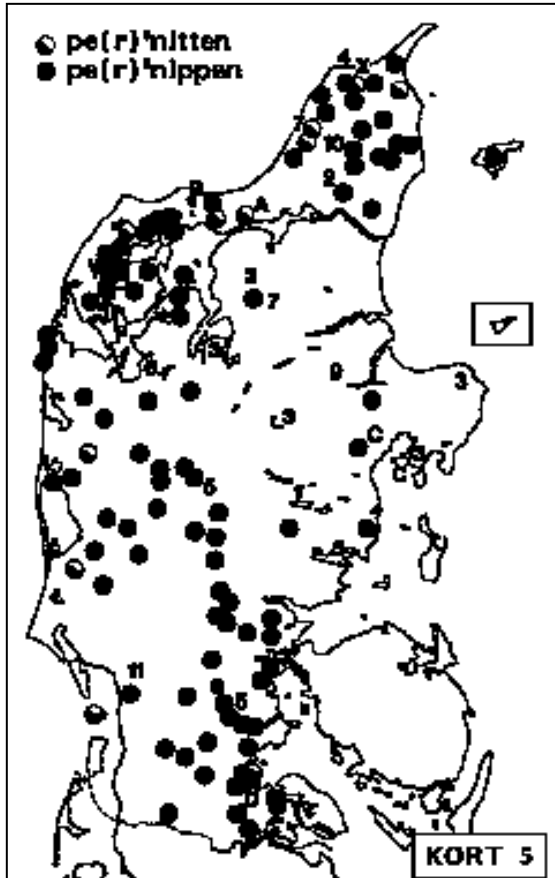
Et væld af former, groft sorteret.

Det spørgsmål, ordbogens meddelere fik forelagt på spørgeliste CX, var i flere henseender ledende. De blev spurgt, om de kendte en opregnet række “udtaleformer, der vist alle går tilbage til ordet *pertentlig*”. Opmærksomheden blev herved i uheldig grad henledt på netop denne rigsmåls-glose, og de anførte “udtaleformer” blev alle præsenteret som dialektale omformninger heraf. Udtaleforslagene var i øvrigt – i forenklet lydskrift ³: *pro'sæntle*, *per'næntle*, *perke'nænt*, *perke'ænt*, *perge'netes*, *pemri'nimsk*, *pi'næffen*, *pe'neppen*, *pepper'nænt(le)*, *pæste'neggen*, *fiste'neggen*, *fi'nutle*, *finutten* – alt sammen former, Feilberg havde optegnet i sin ordbog, og alt sammen former med hovedtryk på en stavelse inde i ordet. De pågældende forslag må antages lettere at være blevet accepteret som svar end eventuelle spontant huskede gloser og afvigende udtalemuligheder. De her berørte usikkerhedsfaktorer må naturligvis tages i betragtning, når det indkomne materiale skal vurderes.

Men lad os lige i første omgang grovsortere materialet, samtidig med at der inddrages relevante (normalt ældre) oplysninger om ordformerne fra Jysk Ordbogs samlinger. Ud af ca. 370 spørgelistebesvarelser var ca. 60 blanke mht. spørgsmålet om *pertentlig* etc. De næste ca. 15 bragte enten enkeltstående former med mere eller mindre den søgte betydning (såsom *pøgen*, *påret*, *effen*, *nipper* etc.), eller de pegede på de anførte forslag *finutlig* el. *finutten*, men i reglen med den berigtigelse, at de pågældende former betød “håndsnild” og lign. Tilbage står da knap 300 besvarelser, ofte med to og undertiden med tre former i hver. Det giver stadig et væld af forskellige ordformer, som forøges yderligere af arkivstoffet fra Jysk Ordbog; men dette samlede materiale kan ved nærmere betragtning fordeles på et mindre antal hovedtyper, som det fremgår af kortene 1-7 nedenfor.

Rækkefølgen 1-7 kan samtidig læses som en disposition for den efterfølgende gennemgang af materialet, hvor vi håber at kunne give tilfredsstillende forklaring på formernes oprindelse og udvikling.

Kort 1
1 pe'dentla
2 pro'gentle
3 pa'tent

2 knæk(r)ens
3 knesen
4 petrens
5 pakens

Kort 2
1 per'nental,
-tle
2 per'nent
3 per'ment
4 per'mentle
5 per'ninkle
6 penfa'nittle
X pepper'nent-
(le)

Kort 5
1 nitten
2 per'nitters
3 per'nitle
4 per'nittel
5 per'nikkel
6 per'nikle
7 par'nippens
8 nippen
9 ka'nippen
10 nippelt

Kort 3
1 perke'ment
2 pegri, pegi-,
pari'nettes
3 pikke'netens
4 perga-,
pikke'net
5 pikka'nalisk
6 piste'nelliken
7 nellikens
8 per'nellen
9 fista'neggan,
-negens
X peveri'nantes

11 per'neppen
A pro'noddan
B pro'nudlen
C pro'numman
D par'notten
X pepper'nitle

Kort 6
1 pe'nevven
2 per'niflat
3 per'nøffen
4 fi'neffen
5 pe'neppen

Kort 4
1 knetren(s)

Kort 7
1 petter'nimsk

Pertentlig mv.

Som det ses af kort 1, er det kun få nørrejyske kilder, der opgiver formen *pe(r)'tentle*; rigsmålglosen i spørgsmålet har formentlig ansvaret for disse spredte oplysninger. Anderledes tæt er *pe(r)'tentle* afhjemlet fra Sønderjylland – navnlig mod sydøst, hvor ordet også optræder i sideformen *pa'tentle*. Formernes dialektstatus hernede støttes af, at Ømålsordbogen kender netop de samme fra de nærtliggende fynske og lolland-falsterske dialekter. (De tre optegnelser med *pa-* fra Vendsyssel afspejler blot en stedlig udtalevariant af tryksvagt *per-*.)

Betydningen er overalt rigsmålets, bortset fra at 3 sønderjyske meddeles *pa'tentle* ledsages af betyningsangivelser som “overforsigtig” og “opfindsom”. Sådanne betydninger synes – ligesom selve udtalen med *pa-* – at være indkommet fra slesvig-holstensk. Og da der hernede også kendes former uden afledningsendelsen *-lich*, kan den enlige alsiske opgivelse *pa'tænt* måske have sin rimlighed.⁴

Det kunne jo være fristende at forklare de sønderjyske former med *pe(r)-* som et indlån fra rigsmålet. Men *pertentlig* er første gang registreret i klar rigsmålssammenhæng i 1829 (og tilsvarende sent i svensk og norsk rigsmål). Ordet karakteriseres da som et “undertiden i daglig tale forekommende ord”, og før den tid er det kun overleveret i ganske få folkelige sammenhænge – tidligst hos poeten Søren Terkelsen i 1656.⁵

Nu ved man, at Søren Terkelsen færdedes i og flittigt lånte stof fra hamburgske kunstnerkredse. Det vides også, at hamburgerne – i hvert fald i 1743 – kunne bruge ordet *be'tiintelt* (en naturaliseret form af *per-tintlich*) i betydningen “affekteret, sippet”. Så der er efterhånden en del, der taler for, at også formen *pe(r)'tentle* mv. stammer fra plattysk, og at den har slået rod i syddanske dialekter et godt stykke tid før den bredte sig videre, bl.a. til dansk rigsmål.⁶ At nedertysk så igen har indlånt ordet *pertentlig* andetsteds fra, skal vi vende tilbage til.

Den svækkelse og hjemliggørelse af ordets første stavelse, som ses i Hamburgformen ovf., finder man måske også rester af i en enkeltstående optegnelse *be'tentlig* fra Nordvestsjælland.

Men ellers synes de formelle ændringer, ordet er blevet udsat for på nordisk grund, mest at skyldes sammenblandinger med andre lydligt

eller rytmisk beslægtede ord, som bedre fremdrager en bestemt betydningskomponent. På jysk foreligger et par optegnelser af *pe'dentle* (vistnok tilnærmet rigsmålsordet *pedant*) samt den i sønderjysk ret veletablerede form *pro'centle* (tilnærmet *pro'cent*, skønt kun en enkelt kilde særlig fremhæver betydningsnuancen “nøjeregnende, smålig”).⁷

Pernentlig mv.

Hvis man trækker en linie Hobro-Skive-Holstebro, en anden Ribe-Kolding, og med en tredje (lodret) linie skærer Djursland fra, så fremkommer der mellem de tre linier et midtjysk område, hvor *pe(r)'nentle* (i sydøst også *-nintle*) er normalglossen for “pertentlig etc.” (jf. kort 2).

Ordet har – ligesom rigsmålets *pertentlig* – en bibetydning af, at al den investerede omhu og orden næsten er for meget af det gode. Den pertentlige er “for nøjeregnende i alle måder”, og “det tog sin tid” for vedkommende at blive færdig, som et par af kilderne udtrykker det. Men hvor betydningsangivelserne bliver så afvigende som “forfængelig”, “varsom” hhv. “kræsen”, er der tale om betydningsmæssig afsporing, som den ofte ses i randområderne af et ords udbredelsesområde. Eksempler på en tilsvarende lydlig afsporing har vi formentlig i de fåtallige opgivelser *per'nentel*, *per'ment(le)* og *pi'ninkle*. Det enkeltstående *penfe'nintle* fra Ry skyldes nok sammenblanding (via *penfe'nuttele*) med det tidligere nævnte *fi'nutle* (= håndsnild), og tilsvarende skal formerne *per'nent* (uden for det egentlige udbredelsesområde) vel ses i sammenhæng med den stedlige form *perke'nent* (hvorom siden).⁸ (Omdannelserne med forleddet *pepper-* vil blive behandlet i en senere sammenhæng).

Pe(r)'nentle er en rent jysk dannelse uden modsvarigheder andetsteds. Vi kan i kilderne kun følge ordet tilbage til ca. 1875, så der er rigelig tid til rådighed, hvis man ønsker at koble til ovennævnte indlån af *pertentlig* og postulere en efterfølgende midtjysk udvikling af dette ord. På den anden side er ændringen *-tent-* > *-nent-* ret overraskende, hvis den skal forstås som en regulær, massivt virkende dialektal udvikling (og ikke kun en sporadisk afsporing el.lign.). Der kan da også tænkes en anden – og mere spændende – forklaring på opkomsten af *pe(r)'nentle*.

Perkenentes mv.

Oppe i Sydthy og den tilgrænsende egn syd for Limfjorden bruges nemlig dialektordet *perke-*, *perga-* el. *pergi'nent(es)* i betydningen “pertentlig etc.”, og i naboområdet østfor (Salling, Mors og det nordlige Fjends herred) anvendes sideformen *perge-*, *perga-* el. *pergi'nettes*; jf. kort 3. Inden for dialektlitteraturen er ordet flittigt anvendt af Vilbert Møller, både i den her velkendte betydning og i den videre betydning “snerpet”; Aakjær er derimod født i kanten af ordets udbredelsesområde og bruger det kun en enkelt gang - let forvansket.⁹

Perke'nent(es) mv. kan kun med vanskelighed tænkes udviklet af *per'nentle*, og slet ikke af *per'tentle*. Både rytmiske og lydlige forhold taler for, at ordet er indlånt fra fransk, og da er den mest oplagte kandidat som forbillede ordet *pertinent*. Dette ord betyder ganske vist på fransk “passende, tilbørlig mv.”, men de nordiske rigsmålsordbøger er i forvejen enige om at aflede *pertentlig* herfra – via hollandsk og platysk, og undervejs med en betydelig omvægtning af betydningskomponenterne.¹⁰ Hvorfor da ikke antage, at synonymet *perke'nent(es)* mv. også har denne oprindelse, omend indlånsprocessen har været en anden – mere direkte og tidligere.

Perke'nent(es) afspejler jo meget bedre den franske lydform, end *pe(r)'tentle* gør det: stavelsestallet og trykfordelingen er bibeholdt (bortset fra den eventuelle tilføjelse af en velkendt adverbial afledningsendelse *-s*). Ændringer i tryksvag stavelse af typen *-ti* > *-ke*, som kendes fra andre indlån i jysk, slører kun i ringe grad forbilledet. Først de såkaldte lydassimilationer længere østpå (*-nentes* > *-nettes*, og sporadisk *perke-* > *pekke-*) fjerner i betragtelig grad ordets jyske lydbillede fra det franske.¹¹

Meget taler også for, at *perke'nent(es)* er indlånt før *pe(r)'tentle* – og før opkomsten af det midtjyske *pe(r)'nentle*. For det første er det (i formen *perge'nettes*) afhjemlet mere end et halvt århundrede før *pe(r)'nentle*, nemlig fra 1820. For det andet er dets udbredelsesområde opsplittet af mellemliggende *pe(r)'nentle*-områder: som kort 3 viser, har nemlig også Samsø-dialekten *perke'nent*. Der er en lang tradition blandt dialektforskere for at tolke en sådan geografisk fordeling derhen, at *perke'nent(es)*-områderne er rester af et tidligere større udbredelsesområde, som så *pe(r)'nentle* efterhånden har bredt sig ind over.¹²

Ser man først sagen i denne sammenhæng, vil det også være rimeligt at inddrage formerne *per(ke)'nelliken* mv. fra Himmerland. Trods det hyppige bortfald af andenstavelsen (el. assimilation *perke-* > *pekke-*) kan der ikke herske tvivl om, at vi med dette ord står over for en omdannelse af *perke'nent*, rimeligvis ved sammenblanding med en afledning til verbet *nellike* (= pille, nippe etc.). Derimod synes den almindeligste sjællandske og lolland-falsterske gløse for “pertentlig mv.”, nemlig *prikke(l)'vert*, på trods af en vis lydlig lighed med *perke'nent(es)* at have en helt anden oprindelse (knyttet til verbet *prikke* el. *pregle*); det samme gælder naturligvis to alsiske optegnelser *prikke'fire*.¹³

Der tegner sig efterhånden billedet af et relativt tidligt indlånt *perke'nent(es)* i jysk. Hvornår indlånet er sket og ad hvilke kanaler, kan man ikke vide, og det indlånte ords geografiske udbredelse i datiden er også uvis. Dog må ordet have sat sig fast ikke blot i det nuværende restområde i Nord- (og Øst)jylland, men også i en betragtelig del af det nuværende område med *pe(r)'nentle*. Formen *pe(r)'nentle* lader sig vel allerbedst forklare som en blandform mellem et ældre *perke'nent(es)* og et sydfra (vel tidligt i 1700-tallet) fremtrængende *pe(r)-* el. *pa'tentle*.

I det hele taget synes *perke'nent(es)* at have været en ustabil form, for ud over de allerede nævnte omdannelser med en vis geografisk udbredelse (> *pekke-*, *-nettes*, *-nelliken(s)*) viser kort 3 en række enkeltstående eller mere lokale omdannelser. *Peveri'nentes* vil først blive behandlet i en senere sammenhæng. Men klart individuelle afsporinger i randen af *perke'nent(es)* og *-nettes*-områderne er – foruden Aakjærformen i note 9 – følgende former: *pekki'nesses*, *pirke'ment*, *pikke'nælisk*, hhv. *per'nellen*. En af Jysk ordbogs optegnere har sågar fra Vroue opgivet tre parallelle afsporinger: *pegri-*, *pegi-* og *peri'nettes* (den første med velkendt lydrokering < *pergi-*, de øvrige med lydsvind i de tryklette førstestavelser)

Størst betydning for den videre fremstilling har dog de afsporinger og blandformer, man finder nord for det hidtil betragtede udbredelsesområde – dvs. i de nordenfjordske egne fra Vendsyssel til Nordthy. Fra to vidt adskilte, men lige fremragende kilder ender vi formen *pikke'netens* (med stød i tredje stavelse), og den flittige dialektforfatter Jens Thise skriver et sted om en karl, at “haj faaretter hans Arbejt nok

saa *pærganet*". Lige så oplagt som disse former må være lette omdannelser af *perke'nentes*, betegner vel den sydvendsyselske optegnelse *piste'nelliken* og de tre optegnelser *nellikens* fra begge bredder af den østlige Limfjord omformning hhv. forkortelse af *perke'nelliken*. Om *fiste'neggen* og *fiste'negens* (almindelige Vendsyssel-betegnelser for "pertentlig etc.") også bør inddrages direkte i denne sammenhæng, er straks mere tvivlsomt.¹⁴

Selv uden dette foreligger der rigeligt med fingerpeg om, at de nordenfjordske områder har stiftet bekendtskab med det indlånte *perke'nent(es)*. Og det afgørende bevis falder, når man går på jagt efter flere afkortede former af typen *nellikens*.

Knetens mv.

Som det fremgår af kort 4, gives der mange eksempler på, at ordet *kneten(s)* og lignende ord bruges i betydningen "pertentlig etc." - ikke blot nord for Limfjorden, men helt ned i Nord- og Vesthimmerland. Arne Espegaard betænker sig ikke på i Vendsysselk Ordbog at kalde *knetens* en forkortelse af den ovenfor omtalte form *pikke'netens*, og denne tolkning turde være endnu sikrere for sideformen *netens*. Men også *preten(s)* og *peten(s)* må formodes at være sådanne forkortelsesprodukter.

Det er ord som "knøv", "net", "pæn", der går igen i de tidlige kilders betydningsangivelser for *knetens* – fra begyndelsen af 1800-tallet. Også op mod vor egen tid finder man disse betydningselementer fremhævet i en fyldig optegnelse fra Nordthy: "*kne'tens* = nydelig, lille, fintbygget og smukt formet, om piger og om ting, fx. sølvtøj, vaser". Men også betydningsnuancer som "fornem", "pyntet" og "pillen" forekommer i materialet. Tilfældigt eller ikke, optræder dog forklaringer som "proper, pillen" oftere i forbindelse med *preten(s)*- og *peten(s)*-formerne.¹⁵

At de enkeltstående former på kort 4 synes *knesen* og *pekens* (samt førstestavelen i *knek(r)ens*) at være simple afsporinger i randen af kortformernes (nuværende) udbredelsesområde. Derimod kunne den fælles omformning af andenstavelsen i *knetrens*, *knekrens* og *petrens* tyde på en sammenblanding med en anden gløse; men hvilken?¹⁶

Antagelsen af, at *kneten(s)* mv. blot er afkortede *perke'nent(es)*-former, bringer hele Nordjylland på en fællesnævner i forbindelse med indlånet af fransk *pertinent*. Det er nu blevet meget vanskeligt at und-

gå hypotesen om de to indlån af ordet: et tidligt ret direkte indlån, som resulterer i de dialektale betegnelser på kort 3-4; og et senere indlån ad nordtyske omveje, der ved fortrængning af eller sammenblanding med de ældre former bærer ansvaret for de dialektale betegnelser på kort 1-2. Men yderligere to (og måske endda tre) indlån er indblandet i sagen.

Pernippen mv.

Betragt nu kort 5. Et mindre antal kilder, hovedsagelig i Vendsyssel og Hanherred, meddeler glosen *pe(r)'nitten* i betydningen “pertentlig etc.”. Den sporadiske forekomst tyder på, at ordet blot gæsteoptræder i dialekterne, som efterligning af det enslydende rigsmålsord og måske støttet til rigsmålglosen *pernittengryn* (som nogle meddelere faktisk opgiver som svar på spørgeliste CX).

I samme retning taler det store arsenal af omdannede *pe(r)'nitten*-former – og ikke bare fra det nordligste Jylland, men også fra Østjylland (hvorimod Vest- og Sønderjylland er mere sparsomt repræsenteret). *Pepper'netle* vender vi tilbage til; og *nitten* er enten en kortform eller (allersnarest) en fejlskrivning. *Per'nittel* og *per'nitters* synes spontane vendsysselske afsporinger; hvad angår *per'nikkel* og *per'nikle*, kan man have en vag formodning om indvirkning fra andre ord; men først de 5 østjyske optegnelser *pe(r)'nit(te)le* viser en klar sammenblanding, nemlig med den i nærliggende områder brugte gløse *pe(r)'nentle*. De nordenfjordske former *pro'nodden* og *pro'nudlen* kunne tænkes opstået ved påvirkning fra *noden* (= vanskelig, kræsen) el.lign., de to østjyske *pro'nummen* ved påvirkning fra *for'nummen* (= betaget, forfærdet); i alle tilfælde synes *per-* omtolket til den fremmede forstavelse *pro-*. Åbenrå-optegnelsen *per'notten* er indtil videre en helt uforklarlig afsporing.

Heller ikke i Ømålsordbogen regnes *pernitten* for en dialektgløse. Det gør derimod formen *pernippen* (el. *-nippet*), som er afhjemlet især fra Fyn. Som det ses af kort 5, er det samme *pe(r)'nippen* almindeligt brugt i nord-, vest- og sønderjyske dialekter – og formen udviser samme brede vifte af betydninger, som vi fx. så ved *pe(r)'nentle*: “(overdreven) omhyggelig”, “sirlig med udseende, påklædning el. arbejde”, men også “nøjeregnende i pengesager”, “lidt fin på den”, “vanskelig at omgås” etc.

Egentlig afsporing at betydningen forekommer kun i følgende optegnelse fra Brande: “det kunne godt være en lidt peneppen (= deli-

kat) hverv sådan at skulle klassificere gæsterne” (nemlig som skafferen skulle ved et bryllupsgilde). Og heller ikke lydligt møder man de store omformninger af ordet: i to tilfælde fra Nordjylland er ordet forsynet med den -s-af ledning, vi mødte i de lokale gloser *pikke'netens*, *nellikens*, *knetens* osv.; forkortelsestendensen i samme egn synes medansvarlig for formen *nippelt* (med intetkøns-t?), og en lignende udvikling finder man i den sønderjyske optegnelse *nippen*. Formen *per'nippen* og den ældste optegnelse i hele *pe(r)'nippen*-materialet, nemlig *ka'nippen* fra 1814, skyldes formentlig tillempninger efter andre dialektale ord, som vi blot ikke uden videre kan identificere.

Ingen af de hidtil nævnte former giver afgørende fingerpeg om, hvor glosen *pe(r)'nippen* stammer fra. Rigsmålets *pernitten* ligger næppe bag – alene af tidsmæssige grunde: det dukker først op i ordbogssammenhæng i 1936 og kan af citaterne her kun spores tilbage til århundredskiftet, oven i købet til Jakob Knudsens jyskfarvede prosa; i jyske kilder har Feilberg allerede et par årtier før fået *pe(r)'nippen* sikkert afhjemlet. Det forholder sig snarest sådan, at *pe(r)nitten* er en ret sen omdannelse af *pe(r)'nippen* under indtryk af den fra ca. 1700 kendte betegnelse *Pe(de)r Nittengryn* (= gnier).¹⁷

Så er der straks mere hjælp at hente i Ømålsordbogens hovedform fra de sydfynske øer: *per'nippel* (el. *per'niplet*). Det minder jo umiddelbart om det franske ord *pénible*, der ganske vist i fransk (og ved rigsmålsindlån til Norden) betyder “pinagtig, pinlig”, men som i moderne tysk netop har antaget betydningen “pinligt nøjagtig, meget omhyggelig”. Det er kun sparsomme tegn, vi har kunnet finde på ordets indlån til og betydningsændringer i nordtysk, selv om dette sprog formentlig har haft samme transitfunktion som i tilfældet *per-tentlig*.¹⁸

Ændringen af ordets slutning -el > -en el. -et er åbenbart først sket på dansk grund og skyldes vel den tiltrækningskraft, som velkendte bøjnings- og afledningsendelser af sidstnævnte art altid vil udøve på sprogbrugeren. For lydformen af den trykstærke stavelse -nip- kan det antages, at den hjemlige glose *nipper* (fin, pyntelig) har været af afgørende betydning. Dels fordi *nipper* hører hjemme i stort set de samme egne, hvor *pe(r)'nippen* er stærkest repræsenteret; dels fordi et fransk *pénible* i nedertysk og dansk snarere burde have udviklet v- el. f-lyd end -p.¹⁹

Perniffen mv.

Den forventede form af et indlånt *pénible* foreligger faktisk også, nemlig i glosen *pe(r)'neffen*, som er tæt afhjemlet i betydningen “pertentlig mv.” i Sønderjylland samt i Sydvestjylland op til den nordlige ende af Ringkøbing fjord, jfr. kort 6. I det sydvestjyske har den trykstærke forstavelse ofte formen *pi-*.

Der er kun optegnet få ændringer af ordets form. *Per'nøffen* og *fi'neffen* langt nord for udbredelsesområdet må vel være eksempler på individuel sprogbrug. Lettere afsporinger i randen af udbredelsesområdet er *per'niflet* og *pe'nevven* fra det nordøstlige Sønderjylland; kraftigere afsporing ses alene i det sydvestjyske *pe'nemmen*. Det er i øvrigt muligt, at hovedformen *pe(r)'neffen* har holdt sig relativ stabil på grund af udtryksligheden med glosen *effen* (= god, pålidelig), sådan som det antydes i den ældste *pe(r)'neffen*-optegnelse fra 1880erne.²⁰

Hvad angår betydningen, udviser *pe(r)'neffen* samme spredning som de tidligere nævnte indlån: “proper og pillen”, “fint opstadset”, “vanskelig at tilfredsstille”, “lidt for langsom” – for at citere i flæng. Betydningsmæssige afsporinger forekommer kun i et enkelt “fingersnild” og i en enkelt lokalhistorikers gentagne brug af *pe(r)'neffen* i betydningen “kræsen”.²¹

Som ved andre former, vi har behandlet her i artiklen, antager *pe(r)'neffen* let en bibetydning af overdrivelse. Men i de grænseområder, hvor der ved siden af *pe(r)'neffen* er optegnet *pe(r)'nippen*, *per-/pa'tentle* el. *pe(r)'nentle*, bevarer det førstnævnte ord i reglen en ret “neutral” betydning, medens momentet af overdrivelse knyttes til de tre sidstnævnte ord.²²

I mangel af direkte belæg for, hvornår *pe(r)'neffen* er indlånt i jysk, fristes man til at se glosens “neutrale” betydning som et tegn på ælde; netop dens (efterhånden?) afdæmpede betydning kan have været medvirkende årsag til et senere indlån af de mere “spiddende” gloser *pe(r)'nentle*, *pe(r)'nippen*, *per-/pa'tentle*. Også den kendsgerning, at *pe(r)'neffen* har et sammenhængende udbredelsesområde nær op til en af de typiske grænser for tyske indlån, og (som ovenfor nævnt) udviser “klassisk” lydskifte *-b > -f*, taler for formens høje indlånsalder. Den franske glose *pénible* ser altså også ud til at være indlånt i flere omgange – første gang inden *pertinent* når os i den yngre form *pertentlig* mv.²³

Pimrinimsk mv.

De sidste optegnelser, vi skal beskæftige os med, er den lille snes på kort 7 (og de krydsmarkerede på kortene 2-3 og 5). Hovedformen, spredt repræsenteret over det meste af Hardsyssel, er *pim(me)ri'nimsk*. Den udviser den velkendte spredning i betydning fra “pillen, pertentlig” og “velklædt”, over “ømtålelig” til “stolt” (spec, om den måde, en person går på)

Længst mod vest i udbredelsesområdet er sideformen *peveri'nimsk* eneherkende – med ialt tre optegnelser. Resten af formerne er lydlig afsporinger; *petter'nimsk* kun i henseende til de tryksvage forstavelser, medens de fire *pepper*-former fra kort 2-3 og 5 samtidig i henseende til efterleddet må betragtes som blandformer – med henholdsvis *pe(r)'nentle*, *perke'nent(es)* og *pe(r)'nitten*.

Medens de franske ord *pertinent* og *pénible* ret let har kunnet udpeges som mønstre for dialektformerne på kort 1-6, så synes det umuligt at udpege en enkelt glose som mønster for *pim(me)ri'nimsk* mv. Trykfordelingen viser igen retning mod fransk, men her må vi stille os tilfreds med konstateringen af en rodstavelse *pim-*, i 1500- og 1600-tallet brugt ekspressivt i ord som *pimpesouée* og *pimbêche* (begge dele om et affekteret, skabagtigt kvindfolk). Herhen hører vist også den betydning af *pimpernelle* (= uvenlig, knibsk el. snerpet kvinde), som Holberg har anvendt et par gange (vist med tilknytning til navnet Nille).²⁴

På jysk finder man i én – nyere – optegnelse *pimpe'nellep* (en sirlig kvinde med ordenssans), og nok så afgørende en optegnelse fra Feilbergs dage af næsten samme personbetegnelse – og med ændring af de tryksvage stavelser netop til den form, vi for *pin(me)ri'nimsk*s vedkommende kender fra det vestlige Hardsyssel: *peveri'nell(-skid)*, brugt “om overmåde aparte, prikken person”.²⁵ Det synes ikke helt umuligt, at et fransk ord med førstestavelen *pim(p)-* har fundet vej ind i jysk, medførende el. herhjemme forsynet med senere stavelser, vi ikke umiddelbart kan give en forklaring på.

Det var det! – eller var det?

Fire-fem indlån efter hinanden, skønsmæssigt hen over tre hundrede år, alt sammen til fornyet udtryk for den lidt tvetydige betydning, der ligger i *pertentlig* mv. Denne detalje af sproghistorien – resumeret i gro-

ve træk i figur 8 på s. 56 – vidner bestemt ikke om sløvhed og fantasi-løshed i den jyske bondebefolkning. Men måske nok indirekte om nogle massive fordomme. For det er næppe nogen tilfældighed, at disse betegnelser – med en latent latterliggørelse af det overdrevne – alle sammen er lånt fra fransk med dette sprogs karakteristiske trykforde-ling.

Der kunne skrives en endnu længere artikel end den, der nu nærmer sig slutningen, om den jyske bondes megetsigende brug af fransk sprogstof. Den galliske veltalenhed, det uforståelige sprog, det hektiske temperament, de store falbelader er over en kam blevet fordømt som skaberi og ballade. Og de franske (eller øvrige romanske) låneords betydning afspejler med al tydelighed forholdet: *malheur* (= ulykke) bliver i jysk indlånt som *mo'lør* (= hurlumhej, larm); *emploi* (= arbejde, virksomhed) bliver til *am'pløj* (der i sønderjysk bl.a. kan betyde ballade); *baller* (= danse) bliver omplantet til jysk *bal'lier* (= råbe op, lave spektakel); og så fremdeles. Men den artikel må vente til en anden gang.

Noter:

(Der er i noterne benyttet flg. forkortelser på værker, som optræder gentagne gange:

Feilb. = H.F. Feilberg: *Ordbog over jyske almuesmål* (Kjbh. 1886-1914).

Mensing. = Otto Mensing: *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch I-V* (Neumünster 1927-35).

NRO. = *Norsk rigsmåls ordbok* (Oslo 1947-57).

ODS. = *Ordbog over det danske Sprog* (Kbh. 1919-54).

SAOB. = *Svenska Akademiens Ordbok* (Lund 1889 ff.).

VSO. = *Dansk Ordbog udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse* (Kjbh. 1793-1907.)

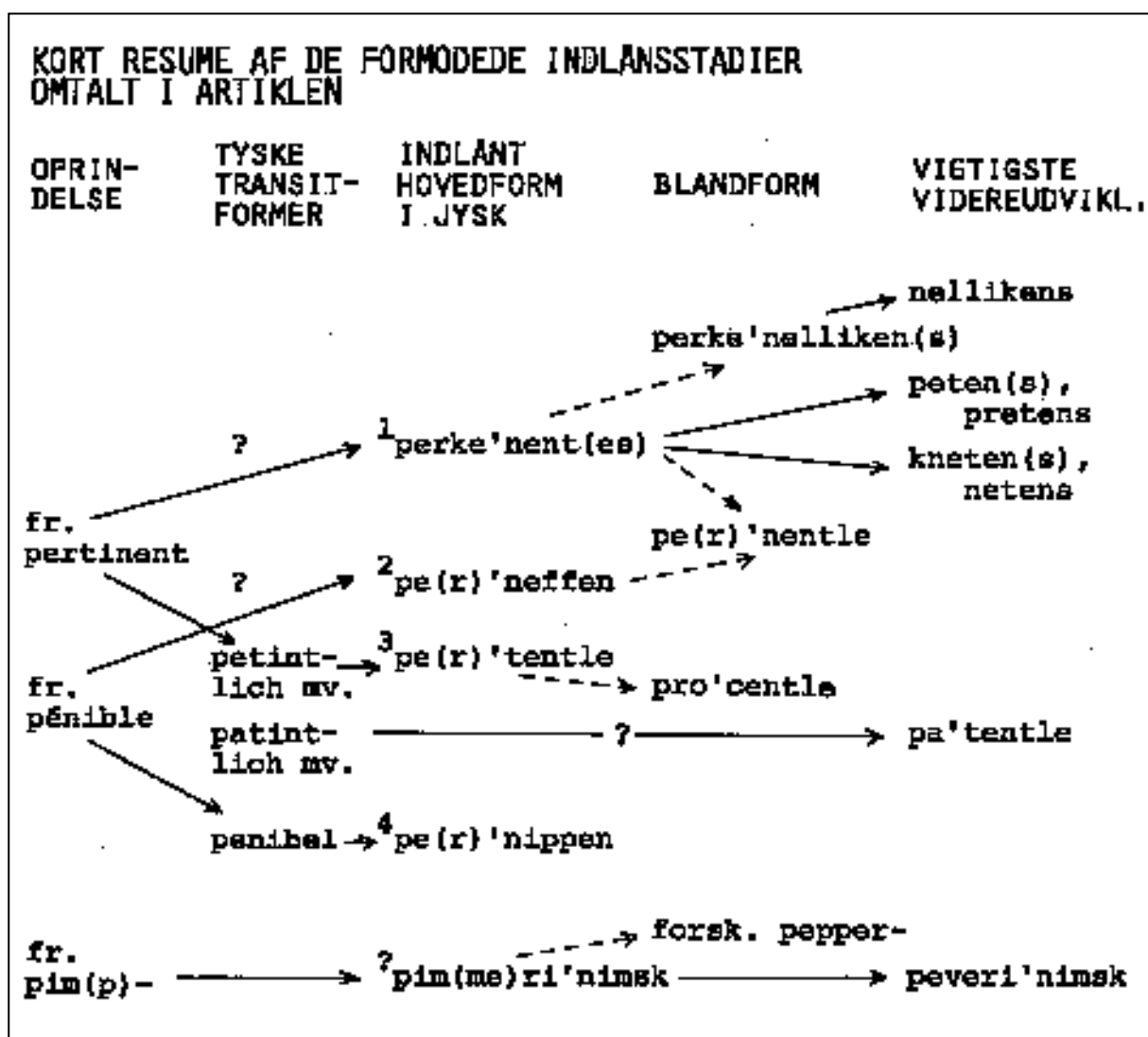
- ¹ Jf. også Magda Nyberg: "Hvor går grænsen – for tyske låneords indtrængen i jysk" i *Ord & Sag* 5 (1985) s. 6 ff. Magda Nyberg er netop ved at være færdig med en større afhandling om indlånet af tyske substantiver i jysk.
- ² Jf. Fridlev Skrubbeltrang: *Det danske Landbosamfund 1500-1800* (1978), resuméet s. 429 ff.
- ³ Som det ses, er alle særtegn undgået i denne lydskrift – undtagen tegnet for hovedtryk (og en sjælden gang et længdetegn efter vokal). Lydskriften tjener blot til over for meddelerne at identificere jyske former og (på grundlag af rigsmålets stavenor-mer) give en vis ide om dialektudtalen. Da dette også er tilstrækkeligt for læserne her, vil samme grove lydskrift blive anvendt videre i artiklen.

- ⁴ Jf. Mensing.III.972: *põte·ndlī* (= forsigtig); sa. I.329: *petint*, *petintlich* (angiveligt af låneordet *patent*) (= sirlig, snerpet, forsigtig); sa. III.1001: *petint*, *petintli*, *petinterig* (= snerpet, forsigtig).
- ⁵ Første sikre optræden i rigsmål: VSO.I.74: *pertentelig*; ordet siges også at forekomme i Moths samlinger fra ca.1700, men de rummer “landskabsord”. Tidligste svenske rigsmåleksempel er (iflg. SAOB.XX.736) fra 1838, tidligste norske (iflg. NRO.II.702) fra 1886. – 1656 karakteriserer Søren Terkelsen (i Dafnitses Natteklage s. 29) en bejler fra byen med disse ord (i nutidig stavemåde) : “med en snak og gang *pertentelig*, med en prunk og pral på liv og lænd”. – 1714 forestiller digteren Jørgen Sorterup sig, at han ved sit gæstebud lægger “*pertentelige*” stykker dyre- og hareryg på gæsternes tallerkener.
- ⁶ Jf. artiklen om Søren Terkelsen i *Dansk Biografisk Leksikon* XIV s. 401 ff. Om hans visers popularitet direkte kan have medvirket til udbredelse af ordet *pertentelig* eller blot afspejler dets begyndende udbredelse, er selvsagt umuligt at sige. — Vedr. *be'tüntelt*, se *Hamburgisches Wörterbuch* I s. 301 (= affekteret; som spiller fin; snerpet). Vedr. *pe(r)tintlich*, se note 4.
- ⁷ Vedr. den sjællandske form, se *Dialektstudier* II (1967) s. 22. *Pe'dentlig* kendes også (= overdreven omhyggelig) fra svensk dialekt (jf. SAOB.XX.736; dog siges *pertentli(g)* i Johan Rietz: *Svenskt Dialekt-Lexikon* (1867) s. 499 at være et nyt ord, begrænset til Skåne, Blekinge og Gotland). – *Per'dentelig* (kunstlet fin) angives som norsk dialekt i NRO.II.702.
- ⁸ *Pe'ninkle* bruges (med lidt uvis betydning) i Bertel Elmggaard: *I Marken* (1894) s. 133. – *Penfe'nuttele* er også litterært, for det bruges et par gange af forfatteren C. Sørensen Thomaskjær (fra Ry), f.eks. i *Jyden* I (1884) s. 82.
- ⁹ Et godt Vilbert Møller eksempel: “di war jo saa rejnfar (= renlige) aa pergenettes, te vi helst mot sætt wa Træsko uddenfor. – Aakjær-eksemplet findes i *Fra Jul til Sanct Hans* (1905) s. 104: “Se i Førstningen gik det nok saa pikkenet”, i Feilb.IV.318 oversat “rask fra hånden, om arbejdet”.
- ¹⁰ Jf. ODS.XIV.782, SAOB.XX.736, NRO.II.702.
- ¹¹ Om afledningsendelsen *-s* (vistnok oprindelig et genitivmærke), se Aage Hansen: *Bestemt og ubestemt Substantiv* (1927) s. 90 ff. – Som eksempler på kraftigt ændrede tryksvage stavelser i stil med *pertinents* kan nævnes: *pandeloque* (øresmykke) > sønderjysk *banke'lot*; *adjutant* > nordøstjysk *agge'dant*; matador > alm. jy. *make'dor* (= rig og indflydelsesrig person); *alteré* (= i sindsbevægelse) > sønderjy. *ante'reret*; *distance* > vestjy. *ge'stans*. Men der kan naturligvis også ske andre former for lydændring ved indlån, og trykstærke stavelser er ingenlunde beskyttet. – Når *pertinent* netop ændres til *perke'nent(es)*, kan det tænkes, at lydbilledet fra *pirken* (= vranten etc.) har gjort sig gældende; sml. forholdet mellem *prikken* og det nedenævnte ømålsord *prikke(l)'vert*.
- ¹² 1820-optegnelsen er fra Mors og skyldes C. Schade. – Mht. dialektgeografiske restområder (eller “sprogøer”), se f.eks. Johs. Brøndum-Nielsen: *Dialekter og Dialektforskning* (1951) s. 40f.

- 13 Om oprindelsen af *prikke(l)'vert*, se *Dialektstudier* II (1967) s. 75.
- 14 De to optegnere at *pikke'netens* er Arne Espegaard (i *Vendsysselsk Ordbog* III s. 122) samt Torsten Balle (i dennes upublicerede samlinger, jf. *Ord & Sag* 5 (1985) s. 48)
- 15 Det ene tidlige eksempel på *knetens* er publiceret i ordlisten bag i H.C. Lyngby: *Færøiske Qvæder* (1822).
- 16 A. Grøn (jf. *Sprog og Kultur* XXII (1962) s. 83) sætter i sine optegnelser *knek(r)ens* og *knetrens* i forbindelse med verbet *knegre* (= ryste og nikke, bl.a. at bare vigtighed). Forklaringen synes dog mere brugbar på formen *fiste'neggen* ovf. – Under sidste fase af denne artikels udarbejdelse, er der dukket en Mors-optegnelse op med *pro-tens* (= proper, renlig); formen er formentlig en sammenblanding af *pretens* og *pro-per* el.lign.)
- 17 Om *per'nittens* afhjemling i rigsmålet, se ODS.XIV.703. – Ideen om, at *per'nitten* er sekundært i forhold til *per'nippen*, finder følgende udtryk hos optegneren Boie Boiesen fra Sønderjylland: “*Pernittengryn* er mulig kun en fordrejet udtale af: *pernip-pengryn*. En *pernittengryn* er jo nemlig *pernippen*.”
- 18 Om betydningen af *penibel* i nuv. tysk, se *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* IV s. 2761, hvor den fra dansk rigsmål kendte betydning kun anføres som dialektal i Tyskland. I lidt ældre tyske rigsmålsordbøger (f.eks. Jacob og Wilhelm Grimm: *Deutsches Wörterbuch* (1889-1971) savnes dog betydningen “nøjagtig, omhyggelig”, og kun den fra dansk kendte betydning anføres (som sjælden). Mon betydningen “nøjagtig etc.” er sivet ind i tysk rigsmål i dette århundrede fra dialekter? – To optegnelser fra Als med *pe'nibel* (omhyggelig etc.) skyldes formentlig kun brugen af erkendt tyske gloser fra perioden 1864-1918.
- 19 Jf. Josef Muller: *Rheinisches Wörterbuch*, hvor *pénible* er indlånt som *bānewal* (ganske vist i betydningen “fintfølede, følsom”). Men bemærk i øvrigt, at også højtysk *-b* modsvares af nedertysk og jysk *-v, -f*: istf. *eben* (= lige etc.) haves heroppe *even, effen* (jf. Feilberg.I.236 og Mensing.I.977).
- 20 Den pågældende optegnelse er fra Sønderjylland ved lærer Marcus Jensen Skov: “hun er så *pineffen* (af *pine* og *effen*?)”
- 21 Den nævnte lokalhistoriker er Salomon J. Frifeldt, som f.eks. i *Dem Vester fra* (1939) s. 29 skriver: “Smaakaarsfolk ... lærte at ta, hvad der faldt for, uden at være alt for *pinæffen*”.
- 22 Nogle få af Jysk Ordbogs meddelere sætter gloserne direkte op over for hinanden; f.eks. fra Tjæreborg sogn (i Sydvestjylland): “*penæffen* = omhyggelig i orden; *per-tæntle* = nærmest om overdreven p.”; eller fra Bylderup sogn (i Sønderjylland): “*patentle* = meget omhyggelig, grænsende til det pedantiske; *peneffen* = fin, net proper”. Ellers afslører forholdet sig kun statistisk: at de mange sydvest- og sønderjyske opgivelser med *pe(r)'tentle* el. *pe(r)'nentle* viser 10 tydeligt i forklaring el. eksempel, at pertentligheden kan opfattes overdreven; for *pe(r)'nippen* er det tilsvarende tal 5; for *pe(r)'niffen* kun 2.
- 23 Se artiklen nævnt i note 1. Den omtalte grænselinie er nordgrænsen for område 3 på kortet s. 12.

24 Vedr. de franske ord med *pim(p)*-, se *Grand Larousse de la langue française* (1971-78). Holberg-referancerne er fra ODS.XIV. 833.

25 Jf. Feilb.II.810, slutn. af artiklen *pertentlig*.

FIGUR 8

MEDDELERE TIL JYSK ORDBOG
DECEMBER 1986

